

Тема №1. Соціальна сутність сім'ї.

1.1 Місце соціології сім'ї в системі соціологічного знання.

Поняття соціології сім'ї

Соціологія сім'ї, що розглядається в широкому розумінні як соціологічна наука про сім'ю. Спрадавна всі спроби осмислення суспільного життя людей так чи інакше були пов'язані з розумінням сімейно-рольової організації. Інтерес до походження людини, до людської історії завжди супроводжувався інтересом до шлюбу, сім'ї, родинних зв'язків як специфічним формам існування, збереження і відновлення життя поколінь.

Соціологія сім'ї у вузькому розумінні як частина загальної соціології, як теорія "середнього" рівня, одна із галузевих соціологічних дисциплін розглядає ту частину соціальної реальності, яку утворюють сімейно-родинні відносини. Вона має справу з груповим, а не індивідуальним спектром життєдіяльності, досліджує групу людей, пов'язаних сімейним способом життя. Підкреслюючи груповий характер сімейного життя С.С. розглядає індивіда як члена сім'ї, як складову частину такого цілого, яке не зводиться до окремої особи. Вона досліджує особу крізь призму соціокультурних внутрішньо-сімейних ролей, крізь призму сімейної приналежності (як чоловіка або дружину, батько або мати, брата або сестру...).

У С.С. сім'я розглядається як соціальний інститут і як мала група.

Як соціальний інститут сім'я вивчається на макрорівні, тут аналізуються її соціальні функції, взаємовплив сім'ї й економіки, політики, релігії, культури і т. і.

Як мала група сім'я вивчається на мікрорівні, особлива увага тут приділяється аналізу міжособистісної взаємодії, організації сімейного життя, груповій поведінці. Дослідники концентрують свою увагу на емоційній близькості членів сім'ї, на їх потребах. Вони прагнуть розкрити основи об'єднання окремих людей, йдеться про вивчення сім'ї як малої первинної групи, що має свою особливу історію виникнення, функціонування і розпаду . Емпіричні дослідження цих взаємин розповсюджуються в США і Європі і концентруються на аналізі сил об'єднання, згуртованості, стійкості сімейних груп в обставинах, що змінюються.

Предмет соціології сім'ї окреслюється з'ясуванням всіх обставин успіху або невдач сім'ї як соціального інституту, що реалізує життєво важливі для суспільства функції з народження, утримання та соціалізації дітей, завдяки привабливим сторонам сімейного способу життя, міцності міжособистісної взаємодії в сім'ї, стійкості мотивації вступу до шлюбу і народженню дітей.

Специфіка соціологічного підходу до вивчення сім'ї полягає в необхідності звертання уваги на фундаментальне значення посередництва сім'ї у взаємодіях особи і суспільства, на гармонізацію взаємин особи і держави через фокусування їх на інтереси сім'ї як автономної цілісності. Тому необхідно прагнути до цілісного аналізу сім'ї, до аналізу її структурних і динамічних характеристик.

Соціологи вивчають сім'ю в системі соціальних інститутів суспільства (структурно-інституційний полюс), характеризують її роль у відродженні соціальної стратифікації, при розподілі влади, престижу, доходів (структурно-статусний полюс), досліджують вплив соціальних змін на трансформацію сімейної структури. При аналізі структурних характеристик сім'ї особлива увага приділяється зв'язку структурних відмінностей з характером сімейних відносин (спадкоємність поколінь, трансляція сімейного досвіду, цінностей, норм, ритуалів, сімейних традицій, динаміка сімейних взаємин, локалізована по фазах або стадіях життєвого циклу сім'ї...).

Стратегічна мета соціологічного аналізу сім'ї - дослідження змістовних взаємозв'язків сім'ї з первинними і вторинними групами на макро і мікро рівні соціальних відносин.

Сім'я утворює базові передумови функціонування соціуму завдяки фізичному і соціокультурному заміщенню поколінь, за допомогою народження дітей і підтримки існування всіх членів сім'ї не в наслідок дії біологічних регуляторів, а в результаті дії соціальних процесів, соціальної системи в цілому.

Через посередництво сім'ї створюється індивідуальна мотивація до задоволення суспільних потреб – саме це є умовою існування суспільства. У свою чергу вона може нормально існувати тільки завдяки підтримці соціуму.

Мета соціологічного вивчення сім'ї в минулому та сьогодні полягає в з'ясуванні чинників, які сприяють гармонізації інтересів особи, сім'ї і суспільства, що забезпечує ефективну реалізацію репродуктивної функції і функції соціалізації.

Зв'язок соціології сім'ї з іншими соціальними науками

Етнографія – розглядає сім'ю крізь призму етнічних особливостей сімейного устрою життя, сімейних ритуалів, обрядів, звичаїв. Етнографія описує і аналізує своєрідність сімейного побуту у минулому, простежує трансляцію сімейних норм існування. Ця наука висвітлює історико - етнічну різноманітність становлення самої сім'ї, узгодження сімейних ролей дорослих і дітей, стереотипів сімейної поведінки подружжя, батьків і дітей. Соціологія сім'ї концентрує свою увагу на сьогоденні, на функціях сім'ї як підсистеми суспільства, і звертається до минулого, щоб точніше визначити тенденції зміни сім'ї і вірогідність їх дії в майбутньому. Етнографія орієнтована на минуле, на реконструкцію сімейного способу життя на основі вивчення матеріалізованих елементів культури минулого.

Сімейне право - вивчає процес законодавчої регламентації, становлення і розпаду сім'ї, функціонування сім'ї як окремої субстанції, яка вступає у взаємодію з іншими соціальними інститутами, державою, а також питання сімейної власності. Надзвичайне значення має конституційне закріплення взаємодії сім'ї і держави, перш за все у зв'язку з проблемами соціальної і сімейної політики. Соціологія сім'ї зосереджує увагу на всіх сторонах життєдіяльності сім'ї. Вона досліджує те, як юридичні закони обмежують або стимулюють діяльність сім'ї як інституту. Створення законодавчих основ федеральної і регіональної політики в області шлюбно-сімейних відносин - один з напрямків міждисциплінарної співпраці соціологів і юристів.

Медицина і соціологія здоров'я - досліджує фізіологічні передумови репродуктивної поведінки і планування сім'ї, в той час як соціологія сім'ї звертається до сімейної поведінки та її соціетальних наслідків, що фіксуються в коефіцієнтах народжуваності, кількості дітей, абортів, застосування контрацепції. Соціологія сім'ї розглядає те, як в ході сімейної соціалізації формуються навички поведінки, яка б допомагала збереженню та захисту здоров'я та життя. Вона розглядає здоров'я і тривалість життя особи в контексті сімейного способу життя і життєвого циклу сім'ї.

Демографія найтісніше пов'язана з соціологією сім'ї і аналізує сімейну структуру населення у взаємозв'язку із статеві-віковою структурою, використовуючи дані демографічної статистики про розмір і склад сім'ї, поширеність тих або інших структур, про тенденції шлюбності, кількості дітей, кількості розлучень. Вивчення ролі сім'ї у відтворенні населення є невід'ємною частиною одночасно демографії і соціології сім'ї. Демографія узагальнює факти формування, функціонування і розпаду споріднено-сімейних груп, тоді як соціологія сім'ї разом з дослідженням ефективності виконання сім'єю репродуктивної функції цікавиться також ефективністю соціалізації (виховання - підтримка - навчання) дітей в сім'ї, підготовки підростаючих поколінь до прийняття ролей дорослої людини, її соціальних позицій і статусів. С.С. відповідає на питання «Чому виникають ті чи інші зміни в сімейних стосунках?», «Як вони впливають на життя людини та суспільства?», «Що треба робити, щоб зменшити негативні та збільшити позитивні наслідки цих змін?»

1.2 Визначення сім'ї.

В залежності від того, в межах якого загально соціологічного підходу (макро- чи мікро-) розглядають соціологи сім'ю, її визначають як соціальний інститут або як особливу малу соціальну групу. Якщо дослідники підкреслюють життєво важливе значення сім'ї в процесі фізичного та культурного відтворення суспільства, то вона визначається як фундаментальний соціальний інститут, складова частина інституціональної основи суспільного життя.

Існує багато визначень сім'ї, що акцентують увагу на певних відносинах, які складають різноманітні сторони життєдіяльності сім'ї як специфічної групи. Наприклад, існують прості і загальні визначення: сім'я - група людей, що люблять один одного; або - група осіб, що мають спільних предків; або – ті, хто мешкає разом. Є і більш спеціальні визначення, що включають значну кількість ознак сім'ї. Серед цих визначень найбільш раціональними є ті, що враховують критерії відтворення населення і соціально-психологічної цілісності сімейної групи.

Автор підручника з соціології сім'ї А.Г.Харчев дає наступне визначення: “Сім'я - історично конкретна система взаємовідносин між чоловіками та жінками, між батьками і дітьми, мала група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємної моральної відповідальності, і соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення”(**) Для більш повного розуміння суті сім'ї варто мати на увазі просторову локалізацію сім'ї - житло, будинок; економічну основу – спільну власність, прибутки членів сім'ї; спільні форми діяльності її членів.

Якщо намагатися уявити сім'ю у вигляді суми основних відносин, то її “формула” буде складати:

$$\begin{array}{l} \text{сім'я} = \text{що виникають між} \quad + \quad \text{що існують між батьками} \quad + \quad \text{економічні зв'язки і} \\ \text{чоловіками} \quad \quad \quad \text{і дітьми, братами і} \quad \quad \text{стосунки, які виникають} \\ \text{та жінками} \quad \quad \quad \text{сестрами} \quad \quad \quad \text{на основі загального} \\ \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \quad \text{господарства} \end{array}$$

Сім'я – соціальна група, що заснована на шлюбі та родинних зв'язках різного рівня, члени якої беруть участь у загально-сімейній діяльності. Сім'я виконує низку соціально-важливих функцій, серед яких найбільш вагомими виступають наступні: відтворення населення, соціалізація дітей, підтримка існування членів групи. Наявність трьох провідних типів відносин є ознакою класичної сім'ї. Відсутність одного або двох названих критеріїв є ознакою фрагментарної сім'ї. До фрагментарних сімей належать:

- Частково зруйновані або трансформовані сім'ї (діти подорослішали та почали жити окремо, розлучення, хвороба або смерть одного з подружжя...)
- Не сформовані остаточно сімейні групи (молоді сім'ї, що не мають дітей).
- Спілки кровних родичів, що мешкають разом, (шлюбні стосунки можуть бути відсутніми - матір, яка виховує дітей; брати і сестри, які мешкають разом після смерті батьків...).

Наявність усіх трьох видів сімейних відносин характерна для переважної більшості сімей країни. Для інших фрагментарних, не повних форм сім'ї краще підходить термін "сімейна група". Він означає групу людей, що має одну або кілька наступних ознак: (1) спільне домашнє господарство, (2) кровні зв'язки, (3) батьківські або шлюбні зв'язки.

Звичайно “ядром” сім'ї вважають подружню пару і всі статистичні класифікації складу сімей будуються у залежності від додавання до "ядра" дітей, родичів, батьків чоловіків та жінок.

З сім'єю як соціальним інститутом дуже тісно пов'язаний шлюб.

Шлюб - історично сформована узаконена і врегульована суспільством форма стосунків між чоловіком і жінкою, що визначає взаємні права й обов'язки по відношенню один до одного в сексуальній, економічній, та господарчо-побутовій сфері. Звичайно очікується, що шлюбні партнери народжують та виховують дітей. До виникнення інституту шлюбу існував проміскуптет - відсутність чітких заборон на сексуальні зв'язки, тобто стан, коли будь-який чоловік даного суспільства мав можливість бути сексуальним партнером будь-якої жінки даного суспільства. Сьогодні шлюб є достатньо жорсткою регламентацією відносин між жінкою і чоловіком. Він є основою виникнення більшості сімей.

Поряд з номінальними ознаками сім'ї треба виділити і тонку систему відносин, що створює духовну, моральну основу родинних стосунків. Хоча утворення сім'ї, вступ у шлюб регулюється правом, головне місце в ній належить моралі. Багато аспектів шлюбу і сім'ї контролюються виключно моральним сумлінням людей, що стають до шлюбу.

Ознаки сім'ї:

1. Шлюбні, кровні зв'язки або зв'язки усиновлення.
2. Спільне проживання.
3. Загальний сімейний бюджет і домогосподарство.

1.3 Функції сім'ї.

У визначенні функцій сім'ї мова йде про соціальні результати життєдіяльності мільйонів сімей, які виявляються на рівні суспільства, мають загальнозначущі наслідки і визначають роль сім'ї як фундаментального соціального інституту. Проте не варто забувати, що в процесі створення сім'ї мільйони людей прагнуть досягнення своїх особистих цілей, до задоволення особистих потреб. Унікальність сім'ї полягає в тому, що в ній створюється індивідуальна мотивація до задоволення суспільних потреб - саме це є умовою існування суспільства.

Специфічні функції сім'ї пов'язані з її сутністю, вони є інституційними ознаками сім'ї незалежно від історичної епохи.

Неспецифічні функції - ті, які виконує сім'я тільки в певних історичних обставинах.

Специфічні функції сім'ї, до яких відносять народження (репродуктивна функція), утримання дітей (екзистенціальна) і виховання дітей (функція соціалізації), зберігаються в будь-якому суспільстві. Оскільки людське суспільство завжди має потребу у відтворенні населення, залишається соціальна необхідність у сім'ї як соціальній формі організації народження та соціалізації дітей. Особливість цієї форми полягає у тому, що реалізація цих функцій відбувається при особистісній вмотивованості індивідів до сімейного способу життя.

Неспецифічні функції сім'ї пов'язані з накопиченням і передачею власності, статусу, організацією виробництва і споживання, веденням домогосподарства, організацією відпочинку і дозвілля, турботою про здоров'я і добробут членів сім'ї, із створенням мікроклімату, що сприяє зняттю напруги... Ці функції висвітлюють історичний характер зв'язку між сім'єю і суспільством, розкривають картину того, як відбувається народження, утримання і виховання дітей у сім'ї. Тому сімейні зміни помітні в першу чергу при порівнянні неспецифічних функцій на різних історичних етапах: у нових умовах вони модифікуються, звужуються або розширюються. Перед початком ХХ сторіччя соціальні інститути усе більш беруть на себе функції освіти і виховання (школа і дитячий садок), захисту й охорони (поліція, армія), харчування, виготовлення одягу й організації дозвілля (сфера обслуговування) членів сім'ї. В середні віки сім'я виступала основною одиницею виробництва. Сьогодні більшість членів сім'ї працюють за наймом і

розглядають сім'ю як сферу споживання. Функція передачі статусу, раніше цілком закріплена за сім'єю, сьогодні змінилася. В умовах більшої соціальної мобільності сім'я може забезпечити стартові можливості для просування, все інше - освіта, кваліфікація, ділові здібності - у руках індивіда.

Існує багато класифікацій функцій сім'ї. Всі функції сім'ї можна поділити, з одного боку, на такі, що задовольняють переважно матеріальні, господарсько-побутові, і з іншого - переважно емоційні і соціально-психологічні потреби людей.

Функції сім'ї можна аналізувати з точки зору задоволення суспільних чи індивідуальних потреб.

Сфера сімейної діяльності	Типи функцій	
	суспільні	індивідуальні
1. Репродуктивна	Біологічне відтворення населення	Задоволення потреби в дітях
2. Виховна	Соціалізація молодого покоління. Підтримка культурного відтворення суспільства.	Задовольняння потреби в батьківстві, контактах із дітьми, самореалізація в дітях
3. Господарсько-побутова	Підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми і престарілими	Надання господарсько-побутових послуг членами сім'ї один одному
4. Економічна	Економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства	Отримання матеріальних коштів одними членами сім'ї від інших (у випадку непрацездатності, в обмін на послуги...)
5. Сфера первинного соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життя	Формування і підтримка правових і моральних санкцій при порушенні норм членами сім'ї
6. Духовного спілкування	Розвиток особистості членів сім'ї	Духовне взаємозбагачення. Підтримка дружніх відносин в шлюбі та в сім'ї
7. Соціально-статусна	Надання визначеного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури	Задоволення потреб у соціальному просуванні
8. Дозвільна	Організація раціонального дозвілля. Соціальний контроль	Задоволення потреб у спільному дозвіллі, взаємозбагаченні інтересів.
9. Емоціональна	Емоціональна стабілізація індивідів та їх психологічна терапія	Отримання психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї. Задоволення потреб у щасті та любові
10. Сексуальна	Сексуальний контроль	Задоволення сексуальних потреб, зняття сексуальної напруги

1.4 Типологія сімейних структур.

Типи сімейних структур різноманітні й утворюються в залежності від характеру шлюбу, кровності і батьківства.

Спочатку розглянемо класифікацію сімейних структур у залежності від типу шлюбу, на якому вони засновані.

Форми шлюбу:

1. *Груповий шлюб* - декілька індивідів одної статі одружуються з декількома індивідами іншої статі.

2. *Полігамія* - один індивід одружується з декількома індивідами іншої статі. Полігамія буває двох видів: а) поліандрія (одна жінка одружується з декількома чоловіками); б) полігінія (один чоловік одружується з декількома жінками).

Якщо одночасно при класифікації сімейних груп враховується і система шлюбу, і система кровних зв'язків, то виникають такі екзотичні форми шлюбу (полігамії) як фратернальна поліандрія - шлюб декількох братів з однією дружиною.

Сороральна полігінія - шлюб декількох сестер з одним чоловіком.

3. *Моногамія* (або парний шлюб).

Щодо переважного партнера виділяють такі шлюби:

1. *Екзогамія* - шлюбний партнер вибирається за межами даного роду, групи, клану.

2. *Ендогамія* - шлюбний партнер вибирається тільки в межах даного роду, групи, клану.

При цьому зберігається заборона на кровозмішення - інцест.

За соціальним походженням чоловіків та жінок (або батьків подружжя) виділяють шлюби:

1. *Гомогенні* – чоловік та дружина належать до одного соціального класу.

2. *Гетерогенні* - чоловік та жінка належать до різних соціальних класів.

Можна виділити вплив на сім'ю соціальної приналежності. В сім'ях з низьким рівнем доходів більш жорстко дотримуються традиційних сімейних ролей, ніж в сім'ях середнього класу. Сім'ї середнього класу віддають перевагу спільному сімейному відпочинку, тоді як представники нижчого класу частіше відпочивають окремо. Чим нижчим є прибуток сім'ї, тим частіше вона очолюється жінкою.

За соціально-демографічними, етнічними ознаками чоловіків та жінок шлюби бувають:

1. *Гомогамні* – чоловік та дружина мають подібний вік, освіту, професію, належать до однієї етнічної групи.

2. *Гетерогамні* – чоловік та дружина значно відрізняються за названими ознаками.

За формою реєстрації шлюби бувають:

1. *Цивільні.*

2. *Церковні.*

За юридичним закріпленням:

1. *Законний шлюб.*

2. *Вільний шлюб* (або не зареєстрований шлюб).

У соціології сім'ї та етносоціології прийнято розрізняти соціальне батьківство і фізіологічне батьківство і відповідно материнство. Звідси на основі патрі- або матрілокалізації сімейних груп виділяють патрілінеальні і матрілінеальні сім'ї, де спадкування прізвища, майна, соціального стану ведеться по батькові, або по матері. У такий спосіб родовід і спадкування майна в шлюбі можуть здійснюватися:

1. За жіночою лінією - *матрілінеальні*.

2. За чоловічою лінією - *патрілінеальні*.

3. За обома лініями.

У залежності від числа поколінь сім'я може бути:

1. *Нуклеарна* - складається з подружжя і дітей, що від них залежать (2-х поколінь).

2. *Розширена* - складається з декількох нуклеарних сімей або з нуклеарної сім'ї та інших родичів (3-х і більше поколінь).

Найпоширенішими в сучасних урбанізованих країнах є нуклеарні сім'ї. У них є не більше 3-х рольових позицій (батько - чоловік, маті - дружина, син - брат або дочка - сестра). Кожна людина може бути одночасно членом декількох нуклеарних сімей, проте ці сім'ї не утворюють розширеної сім'ї, тому що не живуть "під одним дахом".

В розширених сім'ях, як правило, більш раціонально організований побут, у молодих більше часу, рідше виникають великі сварки з дрібниць, більше уваги до чужих думок; проте може бути присутнім втручання в особисте життя дітей, дріб'язкова опіка, жорсткий контроль батьків.

В нуклеарних сім'ях акцент робиться на шлюбні відносини, а подружньо-батьківські стосунки батька і матері з дітьми, дітей між собою виступають доповненням до шлюбу. Навпаки, розширена сім'я усією своєю структурою виявляє, що зв'язком, який цементує її, є кровність батьків і дітей, братів і сестер. Іноді нуклеарні сім'ї іменують подружніми (кон'югальними), а розширені – кровно-родинними. У науковій літературі зустрічається виділення індивідуальних (нуклеарних) і лінійних (розширених) сімей.

У соціології і демографії прийнятий розподіл сімей **в залежності від кількості дітей на 4 типи:**

1. *Бездітні.*
2. *Малодітні (1-2 дитини).*
3. *Средньодітні (3-4 дитини)*
4. *Багатодітні (5 і більш дітей).*

Бездітність сім'ї може бути змушеною (через хворобу подружжя, смерть дитини), і свідомо-добровільною (через небажання мати дітей).

Малодітні сім'ї - ті сім'ї, в яких "мало дітей" з демографічної точки зору (для відтворення населення). Щоб попередні покоління заміщались наступними необхідно, щоб у суспільстві було приблизно 2,3 дітей на сім'ю. З точки зору соціальної психології для виникнення первинних групових відносин серед дітей, двох дітей недостатньо, тому що первинні групові відносини виникають починаючи з 3-х членів групи. Сьогодні в містах України більше половини сімей мають лише одну дитину.

Відомий у соціології факт стійкості первинних груп, що складаються з 5-7 членів, підтверджується в соціології сім'ї статистикою розлучень - збільшення кількості дітей веде до зменшення вірогідності розлучення. Народження другої дитини зменшує вірогідність розлучення в 2,5 рази, а народження третьої - в 9,5 разів. Було би помилкою вважати, що народження ще одної дитини - зміцнює сім'ю, скоріше за все те, що, якщо подружжя впевнене в надійності своїх стосунків і потреба в дітях незадоволена, то вони приймають рішення про народження ще одної дитини.

Інша класифікація сімей у залежності від числа дітей використовується в юридичній літературі:

1. *Бездітні.*
2. *Малодітні (1-2 дитини).*
3. *Багатодітні (3 і більш дітей).*

За критерієм влади розрізняють:

1. *патріархальні* сім'ї, де батько є "головою сімейної держави".
  2. *матріархальні* сім'ї, де найвищим авторитетом, впливом користується мати,
  3. там, де немає чітко виражених сімейних прав, де переважає ситуативний розподіл влади між батьком і матір'ю говорять про *егалітарні* сім'ї або партнерські.
- Синкретичний** - тип партнерства має місце у випадку з рівним впливом подружжя.

Проте за типом розподілу влади існують більш широкі класифікації сімей. Так матріархальну і патріархальну сім'ю відносять до *авторитарного* типу владної структури, а егалітарну - до *демократичного*. Виділяють також сім'ї з більше ніж однією владною структурою, причому при спільному обговоренні рішень утворюється *колегіальна* сім'я, а при прийнятті рішень одним із подружжя - *автономна*.

Виникає цілком закономірне питання - чим пояснюється розподіл влади в сім'ї? Навіть у ситуації, коли верховенство чоловіка закріплюється законодавчо, може виникнути неформальний розподіл влади. Там же, де існує свобода вибору, все відбувається ще складніше. На сьогоднішній день немає єдиної теорії, яка пояснює розподіл влади в сім'ї. Прихильники теорії конфлікту стверджують, що той член сім'ї, який володіє головним чином матеріальними коштами, має більшу владу. Соціальні психологи вважають, що той із подружжя, хто більше любить, має меншу владу. Феміністки розглядають сім'ю як арену боротьби за владу. У боротьбі перемагає той, у кого в даний момент більш вигідна позиція й у кого більше ресурсів. З часом ситуація змінюється і сім'я виступає знову ареною боротьби за економічний простір і перерозподіл матеріальних благ.

За просторово - територіальною локалізацією, тобто за місцем проживання молодих, сім'ї бувають:

1. *Патрилокальні* - молоді мешкають із батьками чоловіка.
2. *Матрилокальні* - молоді мешкають із батьками дружини.
3. *Неолокальні* - молоді мешкають окремо від батьків у власному будинку.
4. *Унілокальні* - молоді мешкають із тими батьками, у яких є житлова площа.

У залежності від наявності батьків сім'ї бувають:

1. *Повні* - присутні батько і мати;
2. *Неповні* - батько або мати відсутні. Відсутність одного з батьків може бути викликана різними причинами: смертю, відсутністю шлюбу, розлученням. У сучасному суспільстві, де розлучення - не рідкість, все частіше зустрічаються сім'ї, засновані на повторному (не першому) шлюбі. В межах однієї сім'ї можуть знаходитися діти від попередніх шлюбів батьків. У минулому діти з повторних сімей могли набагато рідше, ніж зараз, мати при одній матері двох батьків або при одному батькові дві матері. Ускладнилися відносини кровності між дітьми. При сучасному рівні розлучень кожна третя дитина до досягнення 16-річного віку має потенційну можливість частину життя провести, маючи одного з нерідних батьків. Тому при характеристиці сім'ї соціологи виділяють:

1. *сім'ї, засновані на першому шлюбі;*
2. *повторні сім'ї.*

Нуклеарна сім'я, яка складається з батьків і їхніх неповнолітніх дітей, називається *репродуктивною*. Якщо ж хтось із дітей має особисту репродуктивну сім'ю, то стосовно сім'ї цієї дорослої дитини батьківська сім'я буде виступати в якості сім'ї, що є орієнтиром.

Сучасні російські соціологи виділяють три форми моногамної сім'ї в Росії – патріархальну, дітоцентристську (в якій основний зміст існування – діти) і подружню (1) *Патріархальна* сім'я характеризується домінуванням чоловіка в домогосподарстві. Він є головою сім'ї. У такій сім'ї молодші її члени і жінки повинні підкорятися старшим і чоловікам. У *дітоцентристській* сім'ї дорослі надають особливе значення благополуччю дітей і прикладають зусилля, щоб за будь-яких обставин зберегти шлюб і не травмувати дітей. У *подружній* сім'ї домінують егалитарні відносини, стабільність браку залежить від бажань і якості відносин між подружжям. Патріархальна сім'я була найбільш поширеною в Росії до другої світової війни. У післявоєнні роки з кінця 40-х до 80-х років домінуючою стала подіто центр закінчуючись сім'я. І лише нещодавно виникла орієнтація на подружню сім'ю, яка стає помітнішою, але поки що не основною (2)

При соціологічному аналізі сім'ї велике значення має дослідження вікових характеристик подружжя. **У залежності від віку подружжя розрізняють:**

- *Молодіжну сім'ю* - коли вік подружжя до 30 років. Основними проблемами такої сім'ї є: адаптація до нових обов'язків, побуту, поява ролей, пов'язаних із батьківством, проблеми з працевлаштуванням і економічним забезпеченням.

- *Сім'ю середнього подружнього віку*. Основні проблеми такої сім'ї - одноманітність, рутинність виконання домашніх обов'язків, нудьга, стереотипність взаємовідносин, відчуття того, що саме цікаве і значне в житті уже відбулося і тепер життя "протікає" мимо.

- *Літню подружню пару*. Виникають проблеми, пов'язані зі здоров'ям подружжя, гостро виникає необхідність дбайливого ставлення одне до одного, освоєння нових сімейних ролей.

У сучасних умовах характеристика сім'ї включає:

1. соціально-класову ознаку сім'ї (порівнюється спосіб життя сімей, які належать до різних класів);
2. тип поселення (описуються особливості способу життя, структурні характеристики міської і сільської сім'ї, їх типи);
3. особливості національного складу (одне-національна або міжнаціональна сім'я);
4. тривалість існування сім'ї;
5. кількість членів сім'ї: число поколінь, кількість дітей, наявність обох партнерів подружжя.

За особливими умовами сімейного життя виділяють низку сімей:

- Студентські сім'ї. Типові проблеми такої сім'ї: відсутність житла, повна матеріальна залежність від батьків, проте такі сім'ї характеризуються великою згуртованістю, активністю, емоційністю. Подружжя в таких сім'ях сприйнятливі до нового, вірять у краще.

- Дистантні сім'ї - юридично зафіксовані, проте фактично їх немає. Таких сімей близько 5% в Україні. Це сім'ї моряків, полярників, артистів, спортсменів, геологів... Чоловіки та дружини довгий час знаходяться окремо, не ведуть спільне господарство, обов'язки по вихованню дітей і їхньому обслуговуванню виконує, як правило, один із них. У цих сім'ях набагато більша небезпека адюльтеру і розпаду сім'ї, але деякі дуже стійкі, пояснюють міцність стосунків свіжістю почуттів.

- Сім'ї, які очікують народження дитини - виникають проблеми, пов'язані з підготовкою до майбутніх ролей, надмірною турботою про здоров'я майбутньої мами і дитини.

Ключові терміни:

сім'я, шлюб, специфічні і неспецифічні функції сім'ї, сексуальна, репродуктивна, господарсько-побутова, виховна, економічна, соціально-статусна, досугова, емоційна функції сім'ї, функція первинного соціального контролю, функція духовного спілкування, груповий шлюб, полігамія, моногамія, екзогамія, ендогамія, гомогенні, гетерогенні, гомогамні, гетерогамні, цивільні, церковні шлюби, матрілінеальні, патрілінеальні сім'ї, нуклеарна, розширена, патріархальна, матріархальна, егалітарна сім'я, патрілокальні, матрілокальні, неолокальні, унілокальні, повні, неповні, повторні сім'ї, репродуктивна сім'я, орієнтаційна сім'я, бездітні, малодітні, середньодітні, багатодітні сім'ї, дистатна сім'я.

Література:

1. Голод С.И. Современная семья: плюрализм моделей// Социологический журнал. 1996. №3-4. С.99-108.
2. Римашевская Н., Ванной Д., Малышева М. И др. Окно в русскую частную жизнь. Супружеские пары в 1996году. М.: Akademia, 1999. С. 53-54.
3. Социология семьи: Учебник/ Под ред. Проф. А.И.Антонова.-М.:ИНФРА-М, 2005.;
- 4.Мацковский М.С. Социология семьи: проблемы, теории и методологии. – Москва, 1989.
- 5.Смелзер Н. Социология. М.: Феникс,1994.С.390-426.

Тема №2. Динаміка сімейних відносин.

2.1 Історичні зміни сім'ї як соціального інституту.

Розвиток інституту сім'ї виражається в заміні традиційної моделі сім'ї сучасною моделлю.

Традиційна сім'я	Сучасна сім'я
1. Сімейне домогосподарство виступає як економічна основа аграрного суспільства, всі працюють удома не за платню, а на себе. Благополуччя кожного визначається благополуччям всієї сім'ї - це основа фамілізму	1. Сімейне виробництво перестає бути провідним елементом економіки. В урбанізованих районах розповсюджується споживчий тип сім'ї
2. Родинно-сімейний принцип організації життя, перевага цінності родинності над індивідуальними вигодами і над економічною ефективністю	2. Розділення дома і роботи, наймана праця і його індивідуальна оплата незалежні від сімейного статусу і сімейно-родинних зв'язків. Родинні зв'язки відокремлюються від соціально-економічної діяльності, поступаючись економічним інтересам індивіда
3. Сімейний спосіб життя – основна форма буття людини (виробництво, навчання, розваги, дозвілля.. – все проходило в сім'ї)	3. Різке розмежування домашнього і зовнішнього світу, при цьому пріоритет віддається поза сімейній реалізації особистості
4. Соціальна і географічна мобільність низька, діти успадковують статус і спеціалізацію батьків	4. Висока соціальна і географічна мобільність дітей
5. Домінування цінностей фамілізму	5. Домінування цінностей індивідуалізму
6. Централізована розширена сімейно-споріднена система з домінуванням старших	6. Децентралізована нуклеарна сім'я. Шлюбні відносини стають вище родових - батьківських, причому в самому шлюбі інтереси пари підпорядковані інтересам індивіда
7. Розлучення відбувається за ініціативою чоловіка унаслідок бездітності сім'ї	7. Розлучення унаслідок міжособистої несумісності подружжя за ініціативою чоловіка або жінки
8. Патріархальна владна структура сім'ї	8. Перевага усе більше надається егалітарної владної структурі
9. «Закрита» система вибору шлюбного партнера на основі розпоряджень родинності і традицій	9. «Відкрита» система вибору шлюбного партнера на основі індивідуальних переваг
10. Культура багатодітності.	10. Культура малодітності.
11. Втручання в репродуктивний цикл нормативно заборонено та технічно неможливо, обмеження на дошлюбні сексуальні відносини, жорстке табу на попередження і переривання вагітності	11. Безпосереднє втручання в репродуктивний цикл технічно можливо та нормативно дозволено. Зменшення обмежень на дошлюбні і шлюбні сексуальні відносини.
12. Нероздільність, єдність шлюбної, сексуальної та репродуктивної поведінки у шлюбі	12. Розгалуження шлюбної, сексуальної та репродуктивної поведінки
13. Соціальні ролі чоловіка і жінки суворо диференційовані і взаємно доповнювані	13. Соціальні ролі чоловіка і жінки не суворо диференційовані

14. Дорослі були залежні від дітей, потребували їх економічної підтримки в старості. Тому вони приділяли величезну увагу передачі трудових навиків та економічних ресурсів сім'ї (в першу чергу землі) наступним поколінням	14. Дорослі менш залежні від дітей, система соціального захисту підтримує їх в старості.
---	--

Тенденції розвитку сучасної сім'ї:

1. Абсолютне і відносне збільшення кількості розлучень.
2. Збільшення числа дітей, що народжені поза браком і виховуються в неповних сім'ях.
3. Зменшення середньої тривалості браку.
4. Відкладання моменту вступу до браку.
5. Збільшення кількості людей, що проживають у вільному браку.
6. Зменшення розмірів сім'ї, зниження народжуваності.
7. Збільшення числа самотніх людей, не вступаючих в брак.

Теорії, що критично розглядають сучасну сім'ю:

1. Песимістичне твердження про занепад сім'ї, яке розглядає патріархальну сім'ю як єдино можливу (Р.Флетчер).
2. Положення про невідповідність сім'ї потребам сучасного індустріального і постіндустріального суспільства з надією на можливу модифікацію сім'ї (Б.Мор).
3. Сім'я – гальмо на шляху суспільного розвитку, оскільки в ній діти засвоюють погляди і норми, які не відповідають реальності, вони не здатні жити в новому середовищі, гальмують розвиток нового (В.Райх, Г.Маркузе).
4. Критика сім'ї як осередку грубості і насильства.
5. Феміністська критика сім'ї як інструменту пригноблення жінки.
6. Критика сім'ї за те, що вона частіше за інші соціальні інститути створює передумови для психічних захворювань і нестійких психічних станів.

Зменшення бажання сучасної людини вступати до шлюбу, утримувати і виховувати дітей свідчить про кризу сім'ї як соціального інституту і разом з тим про кризу суспільства. З іншого боку, факти невиконання основних функцій можуть не свідчити про кризу в сім'ї, якщо процес сімейної дезорганізації не зачіпає цінності сім'ї, не пов'язаний з девальвацією цінностей дітей і цінності батьківства. Наприклад, дезорганізація сім'ї, що розуміється як руйнування шлюбів і збільшення кількості дітей-сиріт, може мати місце в період епідемій і воєн. Вимушене відкладання реалізації потреби в дітях не зачіпає цінностей батьківства і дітей.

2.2 Сімейна соціалізація та її зміни.

Соціалізація – це процес залучення до прийнятих в суспільстві і його підсистемах цінностей і норм. У широкому розумінні соціалізація може тривати все життя. У вузькому – обмежується періодом дорослішання особи до повноліття.

Сімейна соціалізація розуміється двояко: як, з одного боку, підготовка до майбутніх сімейних ролей і, з іншого боку, – як вплив, що здійснюється сім'єю на формування соціально компетентної, зрілої особи.

В сім'ї соціалізація особи організується за допомогою **нормативного і інформаційного впливу.**

Чим вище згуртованість сім'ї, тим ефективніше нормативна дія. Згуртованість припускає ціннісну єдність, пріоритет сім'ї, підпорядкування інтересів індивіда сімейним нормам. Проте якщо ця пріоритетність абсолютизується, відбувається формування конформістської поведінки, коли особа нічого не робить без постійної оглядки на

домінуючих членів сім'ї. Відсутність згуртованості, дезорганізація сім'ї відкривають двері для позасімейних впливів. Нормативні впливи взагалі і сімейні зокрема діють за допомогою норм-зразків, моделей поведінки, знання яких дозволяє кожного разу не шукати наново рішень в стандартних ситуаціях, а поводитися як би автоматично, відповідно до прийнятих в даному соціокультурному середовищі і засвоєними особою шаблонами. Сімейні ритуали найбільшою мірою пов'язані з нормами-зразками, оскільки ступінь стандартизації, відтворюваності ситуацій повсякденного сімейного життя надзвичайно висока. Навпаки, нестандартні ситуації регулюються за допомогою норм, принципів, що визначають ціннісну спрямованість дій.

Нормативна дія в сім'ї приймається індивідом, щоб зберегти свій міжособистий статус і дістати схвалення від інших. Це, проте, не означає, що індивід дійсно розділяє думки, з якими погоджується.

При інформаційній дії сім'ї індивід розділяє сімейну картину миру, приймає її як істинну, але не шукає обов'язкового схвалення з боку інших.

Сім'ї "традиційні" і "сучасні" розрізняються між собою за співвідношенням нормативного або інформаційного впливу в процесі соціалізації.

Ослаблення згуртованості сім'ї зменшує як силу її нормативної дії, так і її надійність і стійкість як джерело інформації для індивіда.

Специфіка сімейної соціалізації.

В суспільстві існує два типи поведінки: поведінка «серед своїх» та поведінка «серед чужих». В першому випадку йдеться про тісні взаємини, що основані на взаємній довірі, повазі, визнанні людини без урахування формальних статусів. В іншому випадку говорять про координовані відносини на основі субординації, формальних статусів, норм. В сім'ї формується здатність до гнучкого «перемикання» дитини з «коду» поведінки "серед своїх" на код "серед чужих" і назад.

Чим згуртованіше сім'я, тим сильніше сімейне **«МИ»**, тим виразніше ознаки і атрибути того, що *"ми свої"*. Опозиція свого і чужого розповсюджується і на загальнозначущі цінності. Тільки соціально-психологічні особливості сім'ї дозволяють сформувати у особи здатності перемикання з коду знеособленої взаємодії на код особового спілкування і, навпаки, без яких-небудь відхилень від загальноприйнятих норм. Проте розкол сімейного авторитету, особливо різкий саме в міських сім'ях, позбавлених постійних контактів всієї системи розширеної спорідненості, посилює для підростаючих поколінь тенденцію до девіантності поведінки серед "чужих".

Нездатність сім'ї (благополучної або неблагополучної) навчити дітей умінню надавати перевагу в окремих випадках загальнолюдським, а не особистісним цінностям (або навпаки) призводить до дезорієнтації дитини, до нездатності встановити необхідні соціальні зв'язки і відносини.

Для соціолога важливо знати, як саме в сім'ї індивід стає особистістю.

Недостатньо сказати лише про кінцевий результат, треба розкрити і механізми соціалізації. Це змушує поглянути на поетапне формування особи з погляду внеску сім'ї в становлення механізму, що управляє поведінкою, тобто у формування структури диспозиційної регуляції індивідуальної поведінки. Тому, аналізуючи процес соціалізації, слід виділяти типові ситуації в сім'ях різного типу, що впливають різним чином на задоволення тих або інших потреб. Іншими словами, треба знати, які саме сімейні ситуації по фазах сімейного циклу і яким чином впливають на ті або інші конкретні потреби дитини, що соціалізується.

У різних теоріях соціалізації підкреслюються і різні аспекти сімейної соціалізації, що, власне, і відрізняє одну теорію від іншої. (дивись розділ «Соціологія особистості»)

Соціалізація в сім'ї може трактуватися і як формування базової ієрархії індивідуальних потреб. Якщо виділити три основні рівні потреб – потреби у фізичному,

психологічному і соціальному самозбереженні, то кожний з них може бути вищим і відповідно визначати ту або іншу спрямованість особи. У повсякденності все взаємопов'язане і та або інша спрямованість особи виявляється лише як тенденція в масі ситуацій, що повторюються. Серед потреб соціального рівня – в освіті, праці, творчості – необхідно виділити і потреби вступу до шлюбу і створення сім'ї. Соціологи з'ясовують їх значущість для соціального самозбереження особи, те, яку роль вони грають для збереження і підвищення соціального статусу індивіда, а також для творчого самовдосконалення особи, для її повноцінної самореалізації.

Сімейна соціалізація дитини має вирішальне значення для становлення сімейних потреб. Загальний сімейний клімат прямо впливає на сприйняття дітьми сімейних ролей і на бажання обзавестися в майбутньому своєю сім'єю.

Процес соціалізації має дві основні, нерівні за часом і інтенсивністю стадії. Перша стадія – період активного становлення індивіда як суспільної істоти – займає біля третини життя... На цій стадії здійснюється:

- а) елементарна або первинна соціалізація дитини;
- б) нормативно-фрагментарна, маргінальна соціалізація підлітка;
- в) концептуально-цілісна, результуюча соціалізація молоді періоду переходу від юності до зрілості – від 17-18 до 23-25 років.

Друга стадія – період розвитку особи в ході її подальшого функціонування в суспільстві:

- 1) як працездатного члена суспільства;
- 2) та у зв'язку з виходом на пенсію.

Зміни в сімейній соціалізації

Цілий ряд соціальних криз походить від глобальних змін сімейної соціалізації: криза вікової ідентифікації молоді і підлітків, зростання не зареєстрованих шлюбів і позашлюбних народжень, криза репродуктивної поведінки неповнолітніх, відмови від новонароджених, зростання соціального сирітства, збільшення юнацької делінквентності, самогубств, проституції...

1. Капіталістичне виробництво характеризується руйнуванням сімейного виробництва, це призводить до **втрати авторитету - наставництва батьків**. Сумісна справа батьків і дітей - чинник повноцінної сімейної соціалізації. Сімейне виробництво підкреслює взаємну залежність дітей і батьків. Батьки зацікавлені у вихованні дітей, як спадкоємців сімейного виробництва, як майбутніх працівників, які зможуть підтримати їх в літньому віці. Для дітей батьки – авторитетні вчителі, які до того ж люблять їх і особисто зацікавлені в їх успіхах. Сьогодні батьки і діти – конкуренти на ринку робочих місць. Батьки не мають можливості проявити себе як вихователів в серйозній трудовій діяльності, а лише під час відпочинку, або при виконанні домашніх побутових обов'язків. Різко зменшилася економічна зацікавленість батьків в народженні дітей-помічників. Конкуренція батьків і дітей, девальвація колишніх професійних навичок і умінь знижує авторитет старших поколінь.

2. **Зменшення виховної ролі сім'ї відбувається як наслідок передачі сім'єю функції соціалізації спеціалізованим інститутам** виховання і освіти. Єдиний раніше сімейний авторитет піддався багатоступінчатому розщеплюванню, розпавшись на ряд авторитетів, що суперечать один одному. Це - джерело конфліктної соціалізації дітей і підлітків.

3. **Нуклеарізація сімей** – роз'єднання старших, середніх і молодших поколінь, розповсюдження сім'ї, що складається тільки з батьків і дітей. При дорослішанні дітей відбувається віддалення їх від батьків, які залишаються одні. Це призводить до зниження сили споріднених зв'язків відчуженню старших і молодших поколінь сприяє порушенню

сімейної спадкоємності, віддаленню, ізоляції нових поколінь від старших, зменшення авторитету старших поколінь.

4. **Кон'югація** сімей – пріоритетними стають подружні відносини, які визначаються як партнерство. Нероздільні раніше відношення " шлюб – батьківство – родинність " розриваються. Зменшуються родинно-батьківські зв'язки.

5. **Індивідуалізація суспільства**, розповсюдження одиночно-холостяцького способу життя, де переважають цінності егоцентричного існування. Раніше підкреслювався пріоритет колективних, групових інтересів над особистими – сімейних, родових, племінних, громадських.

6. **Зріст розлучень та «серійна моногамія»**, тобто з розлученнями та вступом в наступний шлюб, знаменувало крах довічного браку та сімейного життя.

7. **Подовження періоду соціалізації** (приблизно до 25 років). Затягування навчання і учнівства без справжньої праці ставить підлітків і молодь в маргінальний стан « не діти, але й не зовсім дорослі. Все це супроводжується фінансово-економічною неспроможністю. Пролонгація соціалізації, відстрочення соціального визнання дорослості різко протистоять процесу акселерації (прискореного розвитку фізичного і статевого дозрівання). Звідси йде нагромадження гострих соціальних проблем: материнство неповнолітніх, сексуальна розбещеність, відмова від новонароджених батьками – підлітками, сексуальне насильство, зростання розлучень із-за соціальної невідповідності до батьківських ролей і т.д.

8. Зайнятість жінок-матерів поза домом об'єктивно ставить мільйони матерів і батьків в положення конкурентів. Замість подружніх ролей, які взаємно доповнюють одна одну в системі сімейного виробництва, замість єдності батьківського авторитету і єдності батьківського впливу на дітей і підлітків, виникла **конкуренція між членами сім'ї** на ринку праці. Подібна конфліктність позначилася на сімейних відносинах і є однією з причин зростання розлучень. Відбулося **зниження авторитету батька і посилення авторитету матері**.

9. Зайнятість батьків і дітей поза домом призводить до **дефіциту емоційного контакту** між ними, штовхає дітей до пошуку глибоко особистих інтимних відносин в неформальних групах однолітків, що виникають в рамках цільових формальних виховних установ і в територіальних об'єднаннях за місцем проживання ("вуличних", "дворових" групах).

Кримінальні форми конфліктної соціалізації призводять до створення установ повторної, примусової соціалізації неповнолітніх, юнацтва. Всі нині відомі інституційні аналоги сімейного виховання є цільовими, такими, що спеціалізуються на вихованні дітей. Навколо цих цілей будується функціонування організацій з певним статутом, штатами і т.п. Подібна формалізація діяльності неминує породжує появу різних неформальних структур, що протистоять, як правило, формальній структурі. У сім'ї такого немає. Вона не є цільовою формальною організацією. Традиційні сімейні ролі батька – матери – сина – дочки і додаткові ролі родинності-владності тісно пов'язані з певними правами і обов'язками по домогосподарству і сімейному виробництву. Ці права і обов'язки входять у фундаментальні норми соціокультурного буття.

2.3 Життєвий цикл сім'ї та його зміни.

Сім'я, як мала група, володіє певними благами, достоїнствами, які можуть бути привабливими в очах людей. У цьому сенсі мова йде про цінність сімейного способу життя порівняно з холостяцьким способом життя. Окрема сім'я може будувати своє життя абсолютно несхожим з іншим чином, але як би унікально не поведилася сім'я, вона має в собі риси того що робить її схожою з іншими сім'ями.

Сім'я – мала соціальна група «природного походження» з цілим рядом індивідуальних і соціальних функцій, що має свою історію, тривалість у часі, що має **сімейну динаміку**, тобто закономірну зміну різних етапів і станів – зміну одних сімейних подій іншими.

Під **подіями** розуміються не мільйони повсякденних ситуацій, а найбільш значущі з них істотно впливають на зміну сімейної структури. Найпомітніші і важливіші події – це народження і смерть членів сім'ї, присутність або відсутність одних або інших.

Сукупність сімейних подій утворюють основні етапи **сімейного циклу життя**. У підручниках з соціології сім'ї дають оцінку сімейним подіям за їх значущістю для особи або сім'ї. Виявляється, що позитивні події можуть існувати поряд з негативними подіями (хворобою, розлукою).

Ієрархія сімейних подій в межах окремих соціальних груп суспільства дозволяє визначити ступінь цінності сімейного способу життя для представників цих груп. Можливо дослідити ієрархії сімейних ролей, що розглядаються залежно від соціального статусу, статі, віку, освіти, національності особи. Сімейний цикл життя може будуватися на різних основах, але при їх відборі слід враховувати, що це - саме цикл, тобто повинна бути повторюваність, популярність сімейних подій (циклічність виявляється як при зміні сімейних поколінь, так і при переході до нуклеарних сімей з розлученнями і повторними браками). Стадії сімейного циклу повинні відображати сімейну специфіку подій. Цим вимогам цілком відповідають критерії батьківства, одночасно виступаючи як родинні відносини між батьками (прародителями) і дітьми (онуками), що супроводжуються подружніми відносинами (старту і фінішу браку)

За критеріями батьківства виділяють як мінімум 5 ключових подій: вступ в шлюб, народження первістка і останньої дитини, вступ до браку одного з дітей або народження внука; 4 фази : перед та пробатьківства, репродуктивного і соціалізованого батьківства. Якщо виділити стадії сім'ї залежно від подій, пов'язаних з віком дітей і зміною їх життєвих ситуацій, а також відділенням дорослих дітей від батьківської сім'ї, подій і стадій циклу може бути значно більше. Всі вони супроводжуються вказівкою на той або інший етап шлюбу, що дозволяє визначити загальну тривалість сімейного буття і тривалість окремих стадій. Така характеристика містить багато інформації. Наприклад, по скороченню періоду репродуктивного батьківства судять про зниження народжуваності і наближення до суцільної однорідності, а по скороченню фази предбатьківства - про падіння шлюбності. Масовість одностатевих сімей свідчить про зменшення стадії репродуктивного батьківства і переважання «контрацептивно-абортного» батьківства. Це прив'язує сімейну ситуацію до етапів дорослішання єдиної дитини і зводить її до монополії наставництва батьківства за відсутності соціалізації в групі братів, сестер. Передрепродуктивний період триває 1,2 роки (цю цифру слід скоректувати з урахуванням жінок, що одружилися вже вагітними або такими, що мають дитину). Репродуктивний період укладається в 4-5 років, соціалізаційний, без народження дітей 12-14 років до повноліття, період «продовженої» соціалізації до моменту вступу до шлюбу дитини ще 5-6 років. Стадія прабатьківства (появи внуків) починається в 48-50 років і триває менше 10 років у чоловіків не менше 25 років у жінок.

З урахуванням рівня розлучень середня тривалість шлюбу зменшується з 42 років до 26 років (тривалість розірваних шлюбів 8-9 років при середньому віці розлучення у чоловіків 33 роки і жінок – 30 років). З урахуванням того, що 40% шлюбів розпадаються до 5 років, 30% - від 5 до 10 років; 20% - від 10 до 20 років і 10% із стажем вище 20 років можна побудувати сімейний цикл по стадіях розлучення. При обліку овдовення, а також частоти і часу укладення повторних шлюбів (приблизно на 100 розлучень доводиться 60 повторних браків) можна скласти повнішу картину життєвих ліній сім'ї.

Соціологи пропонують різні класифікації життєвого циклу сім'ї залежно від тих критеріїв, на яких будується така класифікація. Зокрема Дж.Бернард і Л.Томпсон пропонують типологію з восьми стадій, кожна з яких розрізняється за своєю тривалістю, інтенсивністю і змістом:

I стадія: початок сім'ї, заміжня пара без дітей, тривалість приблизно 2 роки

II стадія: народження дітей і догляд за ними – приблизно 2,5 роки

III стадія: сім'я з дітьми-дошкільниками (до 6 років) – приблизно 3,5 роки

IV стадія: сім'я з дітьми-школярами (від 6 до 13 років) – приблизно 7 років

V стадія: сім'я з підлітками (тінейджерами) (від 13 до 20 років) – приблизно 7 років

VI стадія: сім'я як осередок, який починають покидати діти (старші обзавелися власною сім'єю, молодші готові послідувати за ними) – приблизно 6,5 років

VII стадія: сім'я у середині шляху («порожнє кубло», до моменту виходу подружжя на пенсію) – приблизно 13,5 років VIII стадія: немолода сім'я (вихід на пенсію, до моменту смерті обох подружжя) – приблизно 16 років і більш

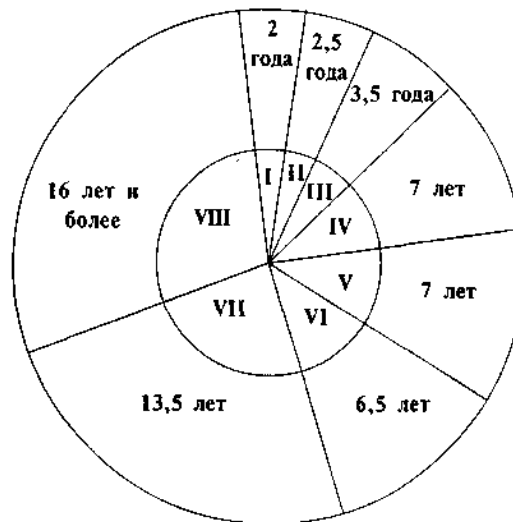

Схема 7.2. Восемь стадий жизненного цикла по Дж. Бернарду и Л. Томпсону

Найінтенсивнішими і напруженими вважаються II і III стадії циклу, що займають разом близько 6 років. Мати з дітьми-дошкільниками особливо переобтяжена турботами і роботою, для неї це період найбільшої втоми. У міру дорослішання дітей її навантаження знижуються. На пізніх стадіях на перший план виступають турбота людей похилого віку про своє здоров'я і проблеми фізичної втоми.

Деякі соціологи поділяють життєвий цикл сім'ї на 5 стадій:

- 1) пристосування пари до сімейного стану;
- 2) народження дітей;
- 3) виховання дітей;
- 4) підготовка дітей до самостійного дорослого життя;
- 5) старіння.

Протягом життєвого циклу відбувається зміна внутрісімейних ролей: на кожній стадії змінюється їх розподіл, одні ролі зникають, інші з'являються, деякі ролі, що раніше виконувалися одним членом сім'ї, на інших стадіях переходять до декількох членів сім'ї і т.д. Багато сімейних ролей зберігаються впродовж всього циклу, але змінюються їх зміст і зовнішні прояви. Роль матері під час дорослішання дітей змінює свій зміст в тому сенсі, що контроль і опіка поступаються місцем ролі радника і партнера. З часом змінюється стиль виконання ролей, що зберігаються. На ранніх фазах батько міг дотримуватися у вихованні авторитарного стилю, який пізніше може змінитися на демократичний, а іноді і на потурання.

На динаміку сімейних ролей істотний вплив робить зміна несімейних ролей, які з'являються у людини частково незалежно від сім'ї, а іноді в прямому зв'язку з нею.

Основні напрямки дослідження сімейного циклу

- Закони зміни стадій сімейного циклу, скорочення тривалості циклу нуклеарної сім'ї.

- Міжособисті наслідки соціальних змін структури сім'ї, перш за все, у зв'язку з соціалізацією дітей взагалі і із залученням до сімейних ролей зокрема.
- Індивідуально - психологічні орієнтації, що породжують альтернативні сімейні форми, інші способи життя особистості.

Ключові терміни:

сімейна соціалізація, нормативний і інформаційний впливи в сім'ї, принцип перемикання кодів поведінки серед «своїх» і «чужих», егоцентризм і релятивізм, структура індивідуальних потреб, розщеплювання сімейного авторитету, конфліктна соціалізація, цільова позасімейна соціалізація, пролонгована соціалізація, трудове виховання і антагонізм дорослих - молодших, дефіцит первинних контактів.

життєвий цикл сім'ї, стадія предбатьківства, репродуктивного батьківства, соціалізаційного батьківства, стадія прабатьківства, сімейні події, ієрархія сімейних ролей, критерії конструювання сімейного циклу.

Література:

1. Социология семьи : Учебник/ Под ред. проф. А.И.Антонова/ М.: 2005.
2. Добренков В.И. Кравченко А.И. Социология: В 3-х томах Т.3:Соц. институты и процессы.-М.: 2000. С.287-339
3. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. - М., 1996.
4. Современные тенденции изменения брачно-семейных отношений. Вестник Московского Университета. Сер. 18 - 1996.
5. Матрикас А.А. Семья как ценность: состояние и перспективы ценностного выбора в странах Европы. // Социологические исследования № 5 – 2004
6. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье. // Социологические исследования № 11 – 2001
7. Мид М. Культура и мир детства. - М., 1988.
8. Кон И.С. Ребенок и общество. - М., 1988.
9. Лелеков В.А., Кошелева Е.В. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних. // Социологические исследования № 1 – 2006

Тема №3. Типи сімейної поведінки.

3.1 Спілкування в сім'ї. Сімейні конфлікти

Загальні закономірності спілкування людей

Спілкування - важлива умова життєдіяльності людини.

Зростання щільності населення, почастищення міжособових щоденних контактів, вікових темпів життєдіяльності, психічної напруженості і чутливості людей вимагають підвищеної культури спілкування, загальної соціально-психологічної культури людей.

Культура спілкування складається із:

1) знання себе і здатність розбиратися в інших людях, тобто правильно оцінювати їх психологічні особливості;

2) уміння адекватно емоційно реагувати на їх поведінку і стан;

3) уміння вибирати по відношенню до кожної людини такі стиль, спосіб, форму спілкування, які б найкращим чином відповідали індивідуальним особливостям особи. Культура спілкування формується з дитинства завдяки співчутливості, співпереживанню, проявам гуманності, накопичення досвіду спілкування.

Перешкодою в спілкуванні, причиною міжособових конфліктів часто є відсутність взаєморозуміння між людьми.

Бар'єри спілкування:

Психологічні бар'єри - внутрішні психічні перешкоди, що не дозволяють проявляти, реалізовувати особистий потенціал - і відносно інтелекту, і відносно доброти, і відносно сили. Через страх не отримати розуміння з боку партнера, не сподобитися йому, страху відмови і насмішки з його боку, грубоців у відповідь на щирий прояв найкращих почуттів і намірів.

Ситуаційні бар'єри - пов'язані з різним розумінням співбесідниками однієї і тієї ж ситуації. Один, наприклад, співчутливо, з симпатією ставиться до галасливої поведінки дітей, інший бачить в них джерело докучливого шуму.

Смислові бар'єри – через нерозуміння свого співбесідника, коли не зовсім ясно в якому контексті вимовлена дана фраза, до чого веде.

Мотиваційні бар'єри - виникають коли людина, що говорить, або недостатньо усвідомлює мотиви своїх вислів, або прагне навмисно приховати їх.

Окрім цього бар'єром можуть служити недоліки психологічної культури, відсутність «зворотнього зв'язку» (два монологу замість одного діалогу). Існує загальне правило спілкування: симпатію і повагу завойовує той, який задовольняє бажання, потреби, своїх співбесідників.

Особливості подружнього спілкування

1. Сім'я реалізує принцип первинності, близькості її членів, до яких ставляться більш лояльно, ніж до інших людей.

2. Подружжя вступають в інтимний зв'язок, причому достатньо регулярно. Це накладає неминучий відбиток на взаємини. Інтимне спілкування - це не тільки сексуальні відносини, не тільки статевий зв'язок, а найбільш відкрите, близьке, духовно-споріднене спілкування. Під інтимним в психології розуміють таке спілкування, коли людина демонструє себе абсолютно відкрито, не боячись, не соромлячись проявити свій внутрішній світ, всі свої особливості. Вона сприймається іншими не тільки як носій окремої соціальної ролі (начальник і підлеглий, продавець або лікар..), а саме як унікальна, неповторна особистість, яка близька, потрібна, кохана.

3. Таке інтимне спілкування не тільки бажане, але й таїть певні небезпеки, тому деякі люди залишаються на рівні загальноприйнятого, формального спілкування. На це може бути декілька причин:

- Страх проявити свої потаємні почуття, виявити те, що людина соромиться бачити у собі;

- буває так, що люди бояться втратити власну індивідуальність із-за «надмірного розчинення в іншому», в них існує думка, що виявивши все і розкривши всі секрети перестанеш бути цікавим для іншого;

- деякі опасаються, що у відкритому, вільному спілкуванні можна «сказати щось зайве», за що надалі тобі можуть дорікати, соромити.

4. Ревнощі членів подружжя один до одного.

Люди, які не вміють подолати ці почуття, яким не вистачає довіри живуть у вічній тривозі. Вони нещасні удвічі, тому що грають роль мучителів та мучеників, тиранів і рабів. В цих сім'ях панує атмосфера недовір'я і підозри, публічно й наодинці відбуваються скандали. Психологи визначають наступні типи ревнощів:

- Тиранічна - страждання людей егоїстичні, уперті, деспотичні, емоційно холодні, авторитарні. Шлюбний партнер для них - об'єкт власних благ, задовольень, власність. У них не розвинена здатність помічати, а тим більше поважати особливості іншої людини.

- Ревнощі від низької самооцінки - доля людей з недовірливим характером, невпевнених в собі, схильних до перебільшення небезпек і неприємностей, страждаючих комплексом неповноцінності.

- **Обернені ревності** - джерело перенесення власної подружньої невірності ненадійності, постійної готовності до зради на шлюбного партнера.

5. Постійне сумісне проведення вільного часу породжує видимість одноманітності, більша увага починає приділятися дрібницям повсякденного життя, глибокі пристрасті в результаті близькості до об'єкту приймають форму буденних звичок. Спілкування з друзями або колегами можливо припинити, понизити його інтенсивність, спілкування з членами сім'ї неминуче.

6. Спілкування відбувається на побутовому прозаїчному, буденному фоні.

Якщо треба зустрітися з колегами або з друзями, то ми одягаєм «пристойний» одяг, робимо зачіску, макіяж та демонструємо відповідну поведінку. Дома зовсім інакше. Поза домом (на роботі) – «парад», удома – «виворіт».

Стійкість сім'ї не дана раз і назавжди, вона постійно досягається спільними зусиллями і доброю волею її членів, їх прагненням до єдності. Тому необхідно досліджувати те, як часто виникають конфлікти, з яких приводів, в якій формі протікають і якого рівня сімейних відносин стосується.

Конфліктними сім'ями називаються такі в яких постійно є сфери, де стикаються інтереси, наміри, бажання всіх або декількох членів сім'ї - подружжя, дітей, інших родичів, що породжує сильні і тривалі негативні стани, безперервну неприязнь. Конфлікт - хронічний стан такої сім'ї. У ній обмежені можливості розвитку подружжя, соціалізація дітей деформована, виникає небезпека психічних захворювань членів сім'ї.

Основні типи вирішення конфліктів

1. Небажання вирішувати в даний час конфлікт супроводжується намаганням відволікти увагу партнера на інші питання («зараз не час, недоречно, колись... відкладемо на "потім"»). Загальна ціль – знизити емоційну напругу.

2. Згладжування - людина, що піддалася "атаці", в даний момент визнає себе винним, хоча доводи і не приймає, і таким чином заспокоює партнера. Цей засіб може підірвати довіру: «як що ти визнаєш свої помилки, то чому не виправляєш?»

3. Компроміс – подружжя не відкладаючи на довго приступають до сумісного пошуку прийнятного рішення.

4. Протистояння за принципом "Я інакше не умію і не збираюся підлаштовуватися під когось".

5. Примушення - нав'язування партнеру своєї позиції.

Типи сімейних конфліктів в залежності від характеру сімейних відносин:

1. конфлікти подружжя,

2. конфлікти батьків та дітей,

3. міжособистісні конфлікти дітей

4. конфлікти бабусь і дідусів, прародителів з онуками

Сімейні конфлікти класифікують за характером їх протікання, тривалістю існування, за сферами прояву, причинами, наслідками для сімейного життя, за масштабом...

Люди різного чекають від сім'ї, по-різному уявляють собі своє місце, своє життя, свою роль в подружньому житті. І якщо у молодих не співпадають ці очікування, існують різні розуміння сімейних ролей, то міцність їх браку слабшає.

Психологи виділяють 3 **типа уявлень щодо свого місця в сім'ї:**

- **егоцентричний** - в центрі свої власні цілі, прагнення, бажання, а все інше розглядається як засоби для задоволення цих цілей або перешкоди на шляху їх досягнення. Відбувається ігнорування духовного світу, потреб і інтересів інших членів сім'ї. Конфлікт для егоцентриста - засіб домінування (дитина, дружина, чоловік стають не

союзником, а рабом, страждаючим від відчуття неповноцінності, прагнуть помсти при першій зручній ситуації).

- **альтероцентричний** – член подружжя, дитина, інший родич розглядаються як основна мета, головна цінність в сім'ї, а себе людина вважає засобом забезпечення його існування і комфорту. Альтруїзм, самозречення і самовідданість – характерні риси цієї поведінки.

- **соціоцентричний** - головною метою вважається сім'я, тобто «всі ми разом» . При цьому на якомусь етапі домінують цінності і цілі чоловіка, на іншому – дружини, на третьому - дітей...

Залежно від того, як поєднуються і доповнюються уявлення про свою роль та місце подружжя в сім'ї, залежить рівень конфліктності сімейних відносин.

Наслідки розлучень

- велика частина розведених чоловіків і жінок не мають можливості (бажання) вступу до повторного браку;
- репродуктивні можливості розведених жінок залишаються нереалізованими;
- через розлучення збільшується чисельність сімей, в яких дитина виховується одним з батьків, що деформує процес соціалізації;
- зростання неповних сімей, виховання без участі батька збільшує вірогідність відхилень поведінки серед підлітків, негативно впливає на їх успішність ;
- розлучення створює травматичні ситуації, здатні викликати нервово-психічне розлади як у батьків, так і у дітей;
- після розлучень як правило погіршується матеріальний стан сім'ї, зростають фізичні навантаження на дружину та інших членів сім'ї;
- самотність стає складною соціально-психологічною проблемою для мільйона людей;
- розлучені батьки збільшують ризик того, що їх діти також розлучаться.

У соціологічній літературі широкого поширення набули дослідження мотивів розлучення. На першому місці - пияцтво та алкоголізм подружжя, на другому – несумісність характерів і відсутність взаєморозуміння, на третьому місці - зрада і підозри в зраді, далі йдуть часті сварки, поява іншої сім'ї, втрата відчуття любові, сексуальна незадоволеність, ревності, втручання батьків і родичів, безвідповідальне відношення до сім'ї... Але слід пам'ятати, що декларовані мотиви можуть відрізнятися з реальними причинами розлучень.

Людство виробляє багато рецептів і механізмів уникнення випадкових шлюбів: обов'язкове тривале знайомство до шлюбу, знайомство з батьками, з сімейним устроєм, заручення, термін з часу подачі заяви до реєстрації шлюбу, але дієвих механізмів не існує.

3.2 Шлюбна поведінка

Шлюбна поведінка – поведінка, метою якої є задоволення потреби в шлюбі, поведінка, пов'язана з вибором шлюбного партнера (тобто з шлюбним відбором)

Під **шлюбним відбором (ШВ)** розуміється процес, в результаті якого з сукупності простору можливих виборів шлюбного партнера так чи інакше, тим або іншим способом відбирається той, хто в кожному даному конкретному випадку єдиний партнер (партнерка), який (яка) стають чоловіком (дружиною) або тим, з ким "живуть разом".

Процес **Ш.В.** історично обумовлений, залежить від економічних, соціокультурних і інших умов. Основні **особливості Ш.В.** в різних культурах і на різних стадіях історичного розвитку визначаються:

1. простором можливих виборів шлюбних партнерів. Якщо допускаються повторні шлюби, то сукупність, з яких проводиться **Ш.В.** безмежно велика, включає всіх дорослих незалежно від того, одружилися вони чи ні. У культурах, де повторні шлюби не допускаються, людина входить в простір **Ш.В.** після досягнення шлюбного віку і

покидає його одружуючись. В Україні раніше вступ до повторного шлюбу був ускладнений, в наш час це звичайна справа (існує термін «серійна моногамія», що підкреслює можливість декількох «серій» шлюбних партнерств протягом певного часу)

2. ступенем свободи індивідуального вибору. У минулому практично завжди шлюби організовувалися батьками. Зараз в Україні домінує «вільний» вибір, який здійснює подружжя. Але вони підкоряються певним культурним, соціальним, психологічним і частково соціально-біологічним чинникам **Ш.В.**

Чинники шлюбного відбору

- **Культурологічні** - правило ендогамії-екзогамії.

Правило ендогамії в наш час слід розуміти як примус обирати собі шлюбного партнера зі своєї власної етнічної групи, але з різних кланів (якщо вони є). Правило екзогамії забороняє шлюб серед членів власної сімейної групи, тобто запобігає шлюбом між близькими родичами. Правило ендогамії (ендогамний тиск) діє сильно і жорстко, коли йдеться про національну або расову приналежність.

У сучасних культурах вплив цього правила стає слабкішим: 1) якщо тому, хто утворює шлюб, більше 30 років; 2) якщо шлюб повторний; 3) у великих містах на територіях із змішаними за етнічним складом населенням, де контакти між представниками різних національностей частіші й інтенсивніші.

- **Соціологічні** - гомогамія та сусідство.

Поняття "**гомогамія**" слід розуміти як тенденцію укладення шлюбів між людьми, які мають схожі або однакові характеристики – соціальні, психологічні, фізичні. Протилежна тенденція позначається поняттям **гетерогамія**. Вірогідність того, що у людей виникає взаємна симпатія один до одного, і що вони одружаться вище в тому випадку, якщо вони схожі один на одного за наступними ознаками: вік, етнічна приналежність, соціальний статус, освіта, рівень інтелекту, зовнішність і сумісність внутрішнього годинника.

При цьому найзначнішою є роль віку, етнічної приналежності та освіти.

Якщо брати всі характеристики, то визначається тенденція, звана **шлюбним градієнтом**: в процесі **Ш.В.** чоловіки віддають перевагу молодшим жінкам з відносно меншим освітнім рівнем і тим що належать до відносно нижчої соціальної групи. Правило гомогамії діє так само відносно інтелекту, фізичної привабливості, схожості біологічних ритмів, шлюбного статусу і ціннісних орієнтирів, включаючи політичні і релігійні.

Під «сусідством» розуміється просторова, територіальна локалізація, близькість мешкання, а також робота в одній і тій же організації або навчання в одному і тому ж учбовому закладі. Сусідство, сумісне навчання або робота підвищують вірогідність зустрічі з партнером, який до того ж, з більшою вірогідністю матиме схожість в інших особистих і соціальних характеристиках, у тому числі схожість цінностей і інтересів.

- **Соціально-психологічні і психологічні теорії Ш.В.** пояснюють, як конкретно відбувається відбір, які його соціально-психологічні механізми.

1. Теорії, що підкреслюють **вплив батьків** на **Ш.В.** Чи буде брак дітей гомогамним чи ні залежить від характеру почуттів, емоцій, які поєднують дітей і батьків. Якщо почуття позитивні, то вірогідність того, що діти будуть поводитись так, як їх батьки зростає.

3. Фрейд вважав, що у своїх пошуках майбутнього партнера люди орієнтуються на образ батьків протилежної статі, тобто дочки мають тенденцію вибирати партнерів чимось схожих на батьків, сини - на матерів. Моделлю копіювання «дорослої» поведінки є дорослий член сім'ї тієї ж статі. Д.У.Гленн і П.Т.Баррет показали, що чоловік з більш старшим батьком в середньому одружується пізніше; що діти з етнічно-змішаних сімей вважають за краще вибирати партнера з етнічної групи батьків протилежної статі; що

люди більш схильні до союзів з тими, хто за фізичними ознаками більш схожі з батьками протилежної статі, ніж своєї власної. Тобто людина вибираючи щось схоже на батьків протилежної статі планує обрати вже щось добре знайоме, як в плані особових характеристик, так і в плані цінностей, що розділяються.

2. **Теорія компліментарних потреб** Р.Ф. Уинча (ТКП – теорія) загострює увагу на тому, що люди вважають за краще вибирати собі в подружжя тих, чий психологічний особливості протилежні і комплементарні (додаткові) їх власним (боязливий, залежний прагне одружитися з сильним, домінантним, той, хто любить слухати - з тим, хто любить говорити...). Максимум задоволення існує тоді, коли специфічні потреби чоловіків і жінок комплементарні один одному. «Протилежності притягуються» - девіз цієї теорії.

3. **Інструментальна теорія** Р. Сентера – люди прагнуть вибрати собі таких шлюбних партнерів, чия поведінка і інші характеристики забезпечують (або здається, що забезпечують) максимум задоволення і мінімум витрат для того, щоб ці потреби задовольнялись. Сентер вважає, що одні потреби більш значущі, ніж інші. Він сформулював принцип гендерної конгруентності, за яким цінності (потреби) які більш типові для чоловіків повинні позитивно корелювати з потребами більш типовими для жінок. Найбільша взаємна привабливість партнерів виявляється коли чоловіче домінування стикається з жіночою потребою в заступництві і турботі.

Можна не сумніватися, що схожість партнерів є важливим джерелом взаємної привабливості, але і компліментарність також значуща для деяких людей.

4. **Теорія обміну** Дж. Хоманса. Базисом виникнення нормативного порядку є взаємна корисність людей, вигода, яку вони одержують в результаті обміну різних видів благ. Шлюб – теж обмін ресурсами. Цінність шлюбного партнера складається з суми цінностей якостей, що окремо залучаються до обміну. Основа **Ш.В** – процес оцінювання якостей шлюбного партнера і визначення того, хто з можливих партнерів може принести найбільший виграв при найменших витратах.

Найважливіші типи благ, які оцінюються:

- «індивід» – співвідношення на шлюбному ринку кількості “відповідних” один для одного чоловіків та жінок. Цінність тих, чия кількість менше, збільшується.
- *Вік шлюбного партнера.*
- *зовнішній вигляд* – фізична зовнішність, манери поведінки.
- *статус* – комбінація різних характеристик: матеріальної забезпеченості, походження, освіти, професійної приналежності... Подібно до зовнішнього вигляду суб'єктивна оцінка статусу важлива для продовження або припинення романтичних відносин.
- *соціально-психологічні характеристики особи:* чуйність, емоційність, здібність до розуміння, співпраці.
- *цінності, переконання.* Спільні цінності полегшують взаєморозуміння.

5. Комплексну характеристику процесові **Ш.В** дає теорія «Стимулів-цінностей-ролей» (СЦР- теорія) Бернарда Мурстайна. Він встановлює, що «в умовах щодо вільного вибору аттракція (привабливість) і інтеракція залежать від обміну та оцінками тих благ і зобов'язань, які обидва партнери пропонують один одному». Процес розвитку відносин визначається **трьома класами змінних**, які він називає **«стимулами», «ціннісними порівняннями» та «ролями»**. Протягом всього процесу **Ш.В**(знайомства, залицяння, рішення на шлюб) кожний з них має зону максимального впливу. Відповідно до цього максимального впливу кожна стадія має назву – «стадія стимуляції», «стадія оцінювання» і «ролева стадія».

На стадії стимуляції – чинниками, які «притягують», приваблюють індивідів, є фізичні, інтелектуальні, соціальні характеристики.

На стадії ціннісного порівняння взаємному оцінюванню піддаються системи цінностей, установок щодо шлюбу, статевих ролей, числа дітей в сім'ї, ставленню до релігії, політики, ставлення до людей, інтерес до спорту і мистецтва, танців...

Відбувається збір інформації про можливого шлюбного партнера шляхом вербальної взаємодії.

Деякі люди можуть одружуватися на перших стадіях, проте більшість проходить і рольову стадію, для них схожість цінностей – необхідна, але не достатня умова. Далі йде рольова сумісність, схожість взаємних уявлень про сімейні і несімейні ролі чоловіка та жінки. Оцінюванню піддається здійснення, втілення ролі партнером. Відповідність очікувань від програвання ролі партнером його діям і тим нормам, які існують в суспільстві щодо цієї ролі є вирішальним в процесі **Ш.В.** Досягнення рольової сумісності – це мабуть нескінченний процес, оскільки рольове пристосування відбувається протягом всього шлюбного союзу і ніколи не завершується повністю.

3.3. Сексуальна поведінка.

Сексуальна і репродуктивна поведінка – це два різні і автономні типи соціальної (сімейної) поведінки. У минулому вони були практично злиті. Сексуальну поведінку було підпорядковано (принаймні, в тому, що стосувалося сім'ї, і в рамках європейської цивілізації) виключно репродуктивним цілям. У сучасному суспільстві втручання в процес народження дітей не тільки технічно доступне завдяки здійсненню штучних абортів і досить ефективній контрацепції, але і дозволене з соціокультурної точки зору, більш того – нормативно. Народження дітей залишається однією з цілей сексуальної поведінки.

Сексуальна поведінка – це система дій і відносин, які призводять задоволення статевого потягу (сексуальної потреби)

Сексуальна поведінка – соціальна, людська поведінка, в якій ми переслідуюмо певну мету, прагнемо до реалізації певних інтересів, але на основі використання біологічних механізмів. У сексуальній поведінці об'єднані фізіологічні, психологічні і соціокультурні процеси, але таким чином, що перші(фізіологічні та психологічні) виявляються підпорядкованими, включеними до останніх.

Сексуальна поведінка людини має **безліч цілей, досягненню яких служить вступ до сексуальних відносин.** Вони включають:

1. релаксацію, зняття статевої напруги;
2. народження дітей, задоволення потреби в зачатті і в акті народження;
3. плотська насолода як самоціль (гедонізм);
4. пізнання, задоволення статевої цікавості. Ця мета особливо значуща для початківців статевого життя, в першу чергу підлітків;
5. комунікація, отримання відчуття психологічної особистої інтимності, повного злиття з іншою людиною;
6. сексуальне самоствердження, отримання наочних і переконливих доказів власної сексуальної спроможності, потенції;
7. не сексуальні цілі, тобто цілі, зовнішні по відношенню до власної сексуальної поведінки (матеріальні блага і вигоди, підтримка певного ритуалу або звички);
8. компенсація, заміна, відшкодування якихось інших, дефіцитних для індивіда видів і форм діяльності або способів емоційного задоволення

Найважливішими поняттями, що розкривають зміст сексуальної поведінки як соціокультурного феномену, є поняття *«статева культура»*, *«сексуальна культура»*, *«статева роль»*, *«сексуальна роль»*, *«сексуальний сценарій»*.

Поняття **«статева культура»** характеризує сукупність знань, вірувань, соціальних норм і цінностей, заборон і розпоряджень, що мають відношення до відмінностей між статями і їх взаєминами.

Сексуальна культура регулює сексуальну поведінку людини, формує систему цінностей, заборон і правил, а також зразків поведінки. Засвоєна в процесі соціалізації сексуальна культура визначає сексуальний сценарій індивіда, стиль його взаємовідносин з партнером, заключає статеве життя в соціально прийнятні рамки.

Статева роль - сукупність соціокультурних норм, що визначають те, якими повинні або не повинні бути чоловіки або жінки, як вони повинні або не повинні поводитися.

Сексуальною роллю – частка статевої ролі, яка характеризує очікування-вимоги до індивіда з боку суспільства у сфері статевих відносин.

Поняття «**сексуальний сценарій**» характеризує ту частину сексуальної культури, яка засвоєна індивідом, стала частиною його особи і тому управляє його сексуальною поведінкою «зсередини», будучи частиною системи його диспозицій.

Нормативні компоненти сексуального сценарію – «хто, що, з ким, де, коли, як і чому повинен, або не повинен, може і не може робити в сексуальному плані» – у загальних рисах формуються відповідною культурою. Сексуальний сценарій, як частина диспозиційної системи, має трикомпонентну структуру, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові елементи. Сумісна дія цих компонентів визначає особливості індивідуальної сексуальної поведінки – її цілі, час початку та частоту статевих стосунків, її форми...

Типи сучасних етичних теорій, що пояснюють сексуальні відносини:

1. **Легалізм** як етична сексуальна система визнає сексуальні відносини тільки з метою народження дітей і на основі легально визнаних шлюбних союзів (християнська статева мораль). Сексуальні відносини, що розглядаються як дар божий, допустимі тільки в шлюбі і лише з метою народження дітей. Засуджуються також всі форми статевого життя, окрім нормативного гетеросексуального коїтусу.

2. **Ситуаційна** етика найбільш поширена в даний час. Основу її складає постулат, що сексуальна поведінка повинна визначатися актуальним ситуаційним контекстом, тобто конкретною ситуацією. Людина повинна керуватися тільки любов'ю, власним вибором і упевненістю в тому, що наслідки будуть позитивні. Якщо є взаємна симпатія і любов, то приймаються і признаються будь-які сексуальні відносини.

3. **Гедонізм** як етична система єдиною підставою сексуальних відносин вважає не моральні норми і не ситуаційний контекст, а виключно насолоду, задоволення. "Роби те, що приємно!" – ось девіз гедонізму. Він стверджує, що статеве ваблення, подібно до голоду і спраги, не повинне бути об'єктом моральних обмежень. У своїй крайній формі етика гедонізму, може виправдовувати навіть сексуальне насильство, а прихильник гедонізму може перетворитися в свого роду "сексоголіка" або "сексомана".

4. **Аскетизм** пов'язаний з відмовою від сексуальних відносин, як і від інших "мирських задоволень", з переконанням, що найбільше задоволення людина одержує не від плотської насолоди, а від духовного самовдосконалення, задоволення так званих "вищих" потреб.

5. **Раціоналізм** - одна з сучасних етичних систем - виходить з пріоритету розуму, з необхідності виявити раціональні підстави для вибору стратегії сексуальної поведінки, оцінити баланс можливих витрат, позитивних і негативних наслідків вступу до статевих відносин з тим або іншим партнером.

У всьому, що стосується сексуальних відносин, в сучасному суспільстві продовжує зберігатися гендерна асиметрія - подвійний стандарт в тому, що можуть або не можуть, повинні або не повинні робити чоловіки або жінки.

Основні тенденції і закономірності сексуальної поведінки в сучасному світі.

- Зростання кількості та інтенсивності дошлюбних статевих зв'язків. Частково це пов'язано із скороченням віку статевого дозрівання, збільшенням автономії та свободи підлітків, ослабленням традиційної моралі, що в сукупності призводить до зростання рівня дошлюбної сексуальної активності.

- Зростання дошлюбної сексуальної активності в наймолодшому підлітковому віці. Знижується вік початку статевого життя. Саме сексуальні зв'язки підлітків породжують найбільше число економічних, соціальних, медичних і інших проблем.

- Ослаблення норм, направлених «проти дошлюбних і позашлюбних народжень». Сучасне суспільство все частіше розглядає ці народження як «нормальні».

- Відмінності в сексуальній активності чоловіків і жінок зменшуються. Жінки збільшують свою сексуальну активність.

Одним з факторів успішності шлюбу, його стабільності є характер сексуальних відносин, задоволеність подружжя ними. Зокрема, І.С. Кон вважає, що «сексуальна незадоволеність і дисгармонія – одна з істотних причин розлучень і нервових захворювань; за деякими даними, сімейно-побутові, включаючи сексуальні, труднощі характерні для 65% неврологічних хворих». Всесвітньо відомі дослідники сексуальних відносин в шлюбі У.Мастерс і В.Джонсон вважають, що «половина всіх американських шлюбів руйнується через різні форми сексуального дистресу».

Особливості сексуальної поведінки в шлюбі:

- зменшення частоти сексуальних відносин при збільшенні стажу шлюбу. Причини зниження частоти: зайнятість на роботі, діти, насичення. Зниження частоти статевих стосунків універсально і не залежить від віку, рівня освіти шлюбних пар або від ситуації.

- зв'язок шлюбної сексуальної поведінки з репродуктивною поведінкою. Існує тісна залежність частоти статевих стосунків від ступеня задоволення потреб в дітях. Чим сильніше бажання мати те або інше число дітей в сім'ї і чим більше розрив між бажаним та наявним, тим, за інших рівних умов, вище повинна бути частота статевих стосунків в шлюбі.

- взаємозв'язок сексуальної і репродуктивної поведінки в шлюбі проявляється у залежності частоти статевих стосунків від типу вживаної контрацепції. Жінки, що зробили стерилізацію, і жінки, що застосовують ефективну контрацепцію (коїтус - незалежні методи контрацепції: пігулки, внутрішньо-маточні спіралі, ін'єкції,) мають найбільшу частоту статевих стосунків в шлюбі. Вони вільні від страху «небажаної вагітності». Задовольнивши свою потребу в дітях (інакше б вони не стали вдаватися до стерилізації і ефективної контрацепції), вони прагнуть одержати відчуття релаксації, зняття статевої напруги і власне плотську насолоду (функція, гедонізму), які не пов'язані з народженням дітей і які характеризують статеве життя як самоціль. Ці жінки мають підвищену частоту статевих стосунків, аналогічну тій, яка властива жінкам, що бажають мати більше дітей. Зв'язок частоти статевих стосунків із застосуванням високоефективної контрацепції, розглядають як позитивне явище, що відображає зростання індивідуальної свободи і можливості вибору будь-яких моделей і зразків поведінки, як свідчення звільнення жінки і зростання її рівноправ'я з чоловіком, становлення сучасних шлюбно-сімейних відносин. Безумовно, в такого роду твердженнях багато справедливого. Проте одночасно – це і вираз глобальної кризи сім'ї, відмирання або трансформації її соціальних функцій, перш за все репродуктивної.

3.4. Репродуктивна поведінка.

Під **репродуктивною поведінкою(Р.П.)** розуміють систему дій і відносин, за допомогою якої людина задовольняє потребу у народженні певного числа дітей в сім'ї (а також поза браком).

Рівень народжуваності залежить від двох змінних: *демографічної структури*, тобто розподіл населення за статтю і віком, шлюбним станом і іншими параметрами, і від *репродуктивної поведінки*, виразом якої в демографії є середнє число дітей в сім'ї або середнє число дітей, народжене жінкою за все її життя.

Р.П. обмежено певними рамками:

- фізіологічними(максимально можливе число дітей, яке може народити жінка протягом свого життя в заданих умовах, яке залежить від демографічної структури, стану здоров'я, рівня смертності і т.д.).
- система соціального контролю, яка визначає, скільки дітей і через який період часу матиме сім'я.

Фізіологічні основи Р.П.

Під *плодючістю* розуміється біологічна здібність жінки, чоловіка, шлюбної пари до зачаття і народження живих дітей. Вона відрізняється від *фактичного* числа народжених дітей. Вважається, що середня видова плодючість людини не перевищує 15-16 народжень за все життя.

Термін *безпліддя* означає нездатність зрілого організму відтворювати потомство. Звичайно безплідним вважається шлюб, в якому протягом трьох років і за умови незастосування контрацепції не відбувається народження дитини або через відсутність зачаття, або через те, що вагітності закінчуються або викиднем, або народженням мертвої дитини.

У першому випадку за умови нормального статевого життя говорять про *стерильність*, тобто про нездатність до зачаття. Розрізняють стерильність

- постійну (у старших віках після досягнення менопаузи, в репродуктивному періоді - як наслідок захворювання або операції стерилізації) і тимчасову (в період вагітності, аменорею післяродову або після абортів, як результат застосування контрацепції);
- природну (викликану нормальними фізіологічними причинами: віком, вагітністю, годуванням грудьми, аменореї і ін.), штучну (контрацептивну) і патологічну (із-за хвороб і травм);
- абсолютну (з нульовими шансами на зачаття) і відносну (при збереженні деякої вірогідності зачаття).

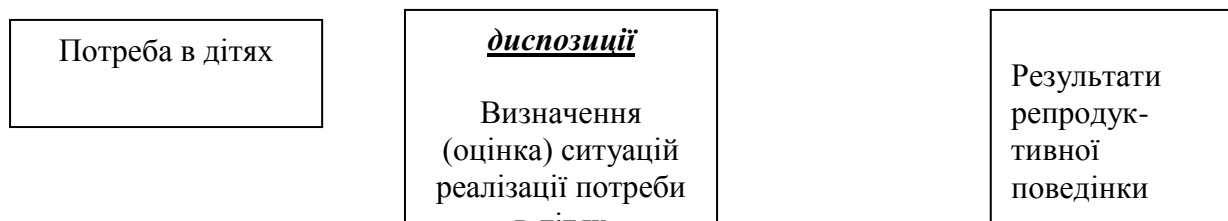
Інфертильність - відсутність народжень - може бути результатом безпліддя, штучного переривання вагітності, а також повної відсутності сексуальних відносин впродовж або всього репродуктивного періоду, або якоїсь його частини. Інфертильність разом з можливою дитячою і дитячою смертністю є причиною *бездітності*, тобто відсутність дітей в сім'ї.

Р.П. сім'ї і особи має дуже складну структуру. Основними структурними елементами є: репродуктивні норми і цінності; потреба в дітях, репродуктивні установки і мотиви, різні сімейні ситуації і умови життя, які сприяють або перешкоджають реалізації потреби в дітях; процес оцінювання умов реалізації потреби в дітях; результати репродуктивної поведінки. Всі ці елементи взаємопов'язані.

Репродуктивні норми – детерміновані соціальною системою принципи і зразки належної поведінки, що відносяться до народження певного числа дітей, прийняті в тих соціальних групах, до яких належить або хотів би належати індивід. Репродуктивні норми засвоюються особою як засоби орієнтації поведінки і утворюють основу внутрішнього контролю. Їх умовно можна розділити на дві групи: норми кількості дітей (малодітності, середньодітності та багатодітності), і норми, регулюючі настання вагітності і народження дітей. Норми кількості дітей дуже стійкі і зберігаються тривалий період часу після змін умов і обставин, за яких вони виникли. Репродуктивні норми – зовнішні регулятори **Р.П.**, після їх засвоєння вони входять до системи ціннісних орієнтацій, утворюють фундамент внутрішнього регулювання, визначення репродуктивних ситуацій і зрештою, є детермінантами остаточної кількості дітей в сім'ї.

Структура індивідуальної репродуктивної поведінки.

Структура **Р.П.** може бути представлена моделлю диспозиційної регуляції поведінки, запропонованої В.О. Ядовим. У загальному вигляді ця модель виглядає так:

пов'язані з прагненням придбати якісь матеріальні вигоди або підвищити (або зберегти) економічний статус. *Соціальні мотиви* – це мотиви, які спонукають до народження певної кількості дітей в межах існуючих соціокультурних норм і які є індивідуальною реакцією на ці норми. Соціальні мотиви існують тоді, коли зміцнення або підвищення соціального статусу, зростання авторитету і престижу в очах оточуючих пов'язані з народженням дітей. *Психологічні мотиви* – це мотиви, які спонукають до народження певної кількості дітей завдяки тому, що через це досягаються суто особисті, соціально-психологічні, внутрішні цілі особи. Вони відображають не суспільну, а виключно особисту зацікавленість в народженні певної кількості дітей. Психологічні мотиви чітко поділяються на два класи залежно від того, чи йде мова про відносини, в які батьки виступають як суб'єкти або як об'єкти. Перший клас мотивів (де батьки – суб'єкти) пов'язаний з тими відчуттями і прагненнями, які йдуть від батьків до дітей (бажання виявляти турботу про дитину, любов до неї, бажання опікати, направляти її розвиток, прагнення продовжити в дітях себе або які-небудь свої якості і властивості і т.ін.). Інший клас мотивів (де батьки – об'єкти) пов'язаний з потребою батьків бути об'єктами прояву відчуттів, що йдуть до них від дітей (потреба в любові і пошані...). Все це батьки прагнуть отримувати через спілкування з дітьми.

Співвідношення в структурі репродуктивної мотивації економічних, соціальних і психологічних мотивів змінюється від епохи до епохи, відображаючи глобальний процес історичного відмирання багатодітності. Загальна тенденція тут полягає в тому, що поступово зменшуються або навіть сходять нанівець економічні і соціальні мотиви народження декількох дітей в сім'ї, а на перший план виходять психологічні, внутрішні мотиви. Ці суто особисті мотиви можуть призводити до формування "бебі-комплексу". Провідним мотивом при цьому стає обзаведення малюком - маленьким, повністю залежним від дорослих, слухняним та таким, що щиро любить своїх батьків. Проблеми виникають в процесі дорослішання дітей (отроцтві та юнацтві) у зв'язку з небажанням батьків визнавати їх право на самовизначення та свободу. В результаті мало хто прагне до народження трьох і більше дітей в сім'ї, другою дитиною обзаводиться лише чверть найбільш чадолюбних, ну а первісток з'являється як необхідний атрибут вступу до шлюбу.

Різні ситуації або сприяють, або перешкоджають задоволенню потреби в дітях, але не безпосередньо, а через систему диспозицій, через ціннісні орієнтації, які служать критеріями оцінки можливості задовольнити наявну потребу в дітях в конкретних обставинах часу і місця. Оцінка ситуації обумовлює ухвалення того або іншого рішення, яке призводить до конкретного результату поведінки.

Одна і та ж репродуктивна подія (наприклад, вагітність, що наступила) оцінюватиметься абсолютно різним чином в залежності від того, співпадають чи ні потреба в дітях і їх фактичне число. Наприклад, навіть у разі схожості потреби в дітях і умов життя багатьох сімей, відмінності в системі диспозицій можуть викликати варіації в інтервалах між народженнями, в кількості вагітностей і їх результатах, типах контрацепції що використовують, в мотивації народжень і відмов від них і т.п.

Центральним елементом, своєрідним орієнтиром для репродуктивної поведінки виступає опозиція потреби в дітях (у певній їх кількості) і фактичної їх кількості в сім'ї. Підкреслимо ще раз, що ні потреба в дітях, ні умови життя самі по собі не зумовлюють результатів репродуктивної поведінки. Ці результати – наслідок взаємодії даних елементів в системі диспозицій особистості, яка визначає ситуацію як сприятливу або несприятливу для задоволення потреби в дітях.

Репродуктивний цикл і репродуктивний процес.

Поняття репродуктивного циклу і репродуктивного процесу дозволяють визначити співвідношення соціального і біологічного. Головною є роль соціального контролю у виникненні результатів репродуктивної поведінки.

Під **репродуктивним процесом** розуміється певна послідовність репродуктивних подій впродовж всього життя індивіда або сім'ї, пов'язаних з народженням дітей, біологічними (фізіологічними) чинниками народжуваності і соціальним контролем репродуктивної поведінки. Поняття репродуктивного процесу можна представити як послідовність подій репродуктивного циклу, що фіксується (статистично або за допомогою соціології).

Репродуктивний цикл – послідовність основних репродуктивних подій, що повторюється (coitus, зачаття, пологи).

Репродуктивний процес людини складається з великого числа репродуктивних циклів, що повторюються. Важливою характеристикою репродуктивного циклу є його повнота: цикл є повним, якщо містить всі свої основні події, тобто повну послідовність «coitus – зачаття – пологи». Відсутність одного з них робить цикл неповним. Це можливо як через «природні», фізіологічні причини, так і унаслідок «свідомого» втручання в «природний» хід подій, тобто у разі добровільного або вимушеного уникнення статевих відносин, застосування контрацепції або штучного переривання вагітності.

Багатодітність і малодітність – якісно різні типи репродуктивної поведінки. Вони відрізняються один від одного. В умовах багатодітності, коли потреба в дітях залишається незадоволеною впродовж всього життя, повнота репродуктивного циклу може порушуватися тільки дією фізіологічних причин. В умовах малодітності повний цикл, навпаки, можливий тільки в окремі періоди формування сім'ї, коли подружжя ще не задовольнило свою потребу в дітях. У тій частині репродуктивного періоду, коли потреба в дітях задоволена, цикл є неповним, а його тривалість залежить від орієнтації подружжя на застосування контрацепції або штучних абортів, а також від ефективності застосування контрацепції.

Отже, ми розглянули в цьому розділі основні типи сімейної поведінки особистості – шлюбний, сексуальний і репродуктивний. Кожний з них, як частина сімейної поведінки, характеризується в той же час автономією і незалежністю від інших. Ця автономність, що зростає в ході історичного розвитку, обумовлена тим, що шлюбна, сексуальна і репродуктивна поведінка направлені на задоволення найважливіших людських потреб – потреби в шлюбі, статевих контактах (сексуальної потреби), потреби в дітях.

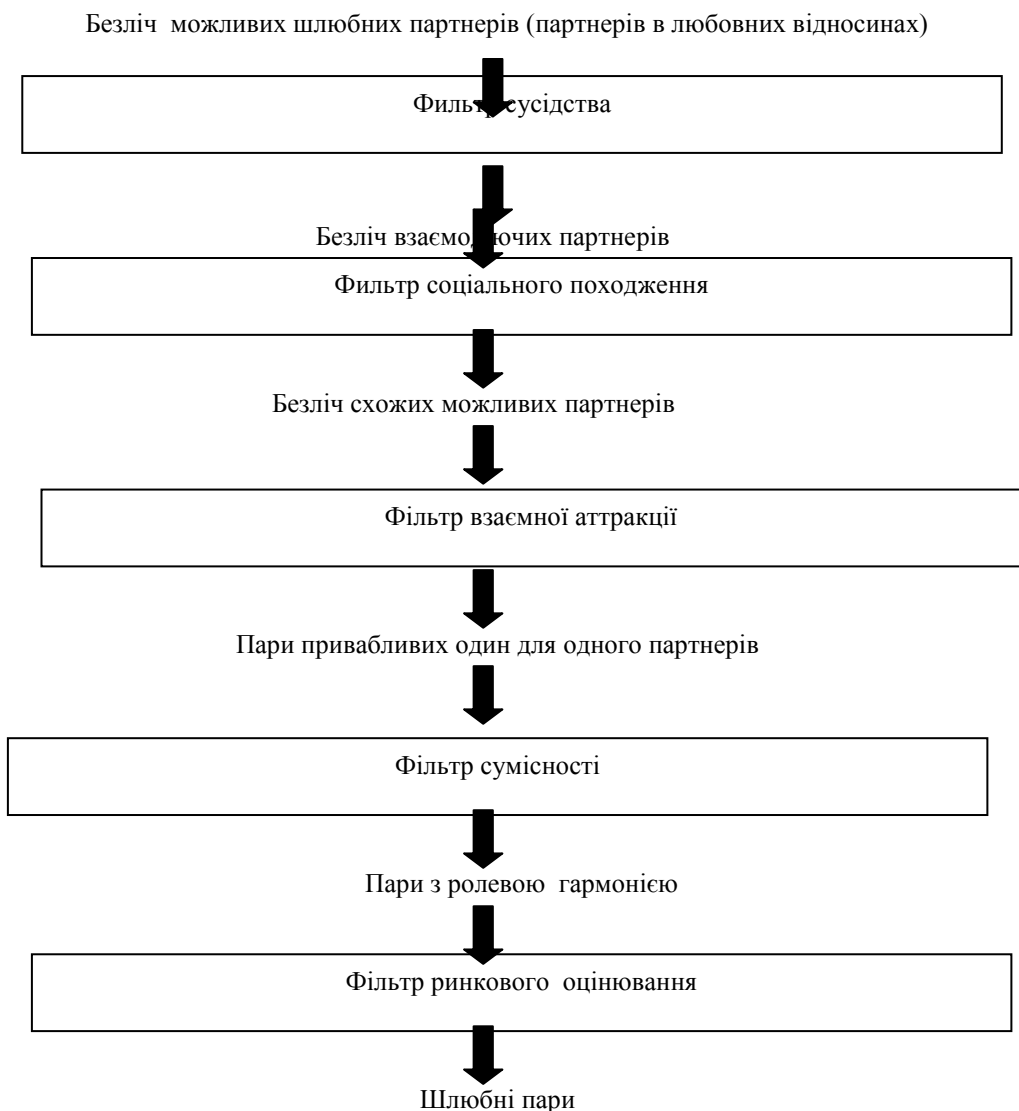
Як соціальні явища ці типи сімейної поведінки регулюються соціальними законами. Вони змінюються разом з сім'єю, по-своєму відображаючи, зокрема, глобальний процес сімейної дезорганізації, кризи сім'ї як соціального інституту. Спонтанний розвиток сучасної індустріально-урбаністичної цивілізації обумовлює поглиблення кризи сім'ї, наростання негативних явищ в її житті і функціонуванні, робить вельми вірогідним повний крах сім'ї як соціального інституту. Протидіяти цій кризовій зміні сім'ї можна, лише за допомогою спеціальної сімейної політики, орієнтованої на зміцнення сім'ї, відродження сімейного способу життя.

Ключові терміни:

Специфіка сімейного спілкування, сімейні конфлікти, близькість, шлюбна поведінка, шлюбний відбір, шлюбний градієнт, гетерогамія, гомогамія, комплементарні потреби, екзогамія, ендогамія, сексуальна поведінка, статевая роль, сексуальна роль, статевая культура, сексуальна культура, сексуальний сценарій, дошлюбна сексуальна поведінка, вік почала статевого життя, подвійний стандарт, частота статевих стосунків (коїтальна частота), репродуктивна поведінка, плодючість, безпліддя, стерильність, інфертильність, бездітність, репродуктивний цикл, репродуктивний процес, потреба в дітях, репродуктивні установки, репродуктивні мотиви, ситуації способу життя, визначення

репродуктивних ситуацій, результати репродуктивної поведінки, лінії репродуктивної поведінки.

ПРОЦЕС ШЛЮБНОГО ВІДБОРУ

Література:

1. Социология семьи : Учебник/ Под ред. проф. А.И.Антонова/ М.: 2005. С.291-460.
2. Солодовников В.В. Социально дезадаптированная семья в контексте общественного мнения. // Социологические исследования № 6 – 2004 (брачное поведение, установки, требования к семье).
3. Долбик – Воробей Т.А. Студенческая молодежь о проблемах брака и рождаемости. // Социологические исследования № 11 – 2003.
4. Резникова Т.П. Контрацептивное поведение молодежи. // Социологические исследования № 1 – 2003.
5. Бодрова В.В. Репродуктивное поведение как фактор депопуляции в России. // Социологические исследования № 6 – 2002.
6. Гурко Т.А. Женский опыт сексуальных отношений, материнства и супружества несовершеннолетних. // Социологические исследования № 11 – 2002.
7. Денисекно М.Б., Далла Зуанна Ж. – П. Сексуальное поведение российской молодежи. // Социологические исследования № 2 – 2001 (динамика XX века , сравнение с западом)

8. Гурко Т.А. Родительство в изменяющихся социокультурных условиях // Социс. - 1997, № 1.
9. Беляева Г.Ф., Гаспаршвили А.Т. Социальные аспекты аборта // Социс. - 1997, № 1.
10. Кон И.С. Введение в сексологию. - М., 1986.
11. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. - М., 1996. - С. 150-242.
12. Лыткина Т.С. Домашний труд и гендерное разделение власти в семье. // Социологические исследования № 9 – 2004
13. Богданова Л.П. Шукина А.С. Гражданский брак в современной демографической ситуации. // Социологические исследования № 7 – 2003
14. Шевченко И.О. Шевченко П.В. Большая семья – какая она? // Социологические исследования № 1 – 2005
15. Балабанова Е.С. Домашний труд как символ гендера и власти. // Социологические исследования № 6 – 2005
16. Голод С.И. Сексуальность, гендер и семья: социологическая интерпретация. // Человек № 4,5 – 2004.
17. Захарченко В.Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. // Укрсоціум № 1 – 2004